

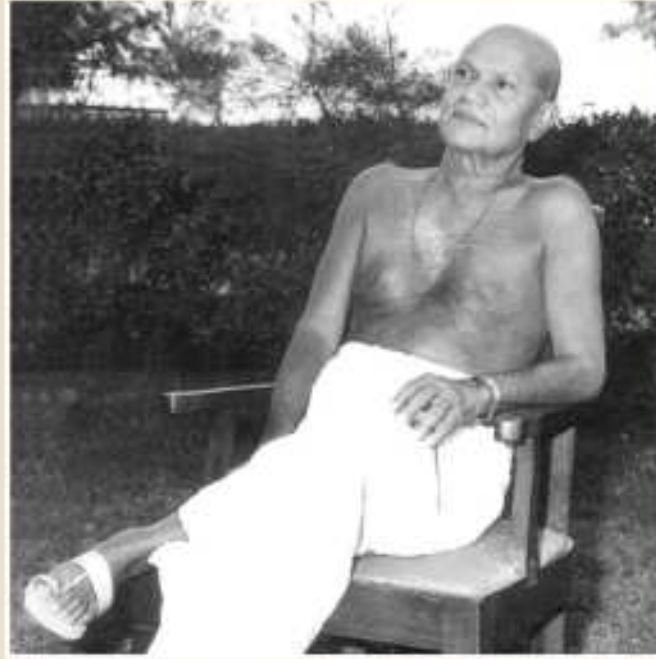

प्रकाशित हर मासनी १० तारीखे
वार्षिक लवाजम रु. ५०/-

हरिभाष

वर्ष : १८ - अंक : ३

डिसेम्बर, २०१३

प्रभुकृपाथी छुं तो मारा दरेक स्वजनने
कहेतो आव्यो छुं के :-
देहधारी आत्मा भलेने गमे तेटवी
येतननी कक्षाअे पछोयेलो छोय
पण
ते भगवान नथी.

- श्रीमोटा

'पगले पगले प्रकाश', थोधी आवृत्ति, पृ. २८

આપણી કેળવણી ઉપર કેટલાક ભ્રમ સવાર થયેલા છે,
જેમ કે સફળતા, કારકિર્દી અને પૈસો.

એમાંથી બચવા માટે આત્મા સાથે સંપર્ક સાધવો જોઈએ.

હું એમ ઈચ્છું છું કે યોગને એક કેળવણી તરીકે
માન્યતા અપાય તો આપણે માટે નહિ, પરંતુ એમ કરવું
એ રાષ્ટ્રને માટે એક સારી વસ્તુ હશે.

-શ્રીમાતાજી

'અર્પણ', સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૩, પૃ.૭

રજિ. ઓફિસ :

બી/પ, સ્વસ્તિક એપાર્ટમેન્ટ, નારાયણનગર,
પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭
ફોન : (૦૭૯) ૨૬૬૨૦૭૫૪

‘હરિવાણી ટ્રસ્ટ’ દ્વારા પ્રકાશિત જીવનવિકાસની ભાવના પ્રસારતું માસિકપત્ર

હરિભાવ

સંપાદક : પ્રભુદાસ જાની

સહાયક : વિવેક દેસાઈ

ટ્રસ્ટીમંડળ

શ્રી ગિરીશ પંડ્યા (મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી)
શ્રી પ્રભુદાસ જાની
શ્રી વિવેક દેસાઈ
શ્રી બીરેન પટેલ
શ્રીમતી દર્શિની સુનીલ ઉપાધ્યાય
શ્રીમતી નીમા મીનેષ અમીન

પૂછપરછ : સંપર્ક :

શ્રી સુરેશ વોરા (મો.) ૯૪૨૭૫૫૪૩૯૧

લવાજમ

ભારત પરદેશ (એરમેઈલથી)

વાર્ષિક : રૂ. ૫૦/- રૂ. ૬૦૦/-

આજીવન : રૂ. ૫૦૦/- રૂ. ૬૦૦૦/-

પત્રવ્યવહાર/લવાજમ/ભેટ/મોકલવા માટે
‘હરિવાણી ટ્રસ્ટ’

૧૧, દાદા રોકડનાથ સોસાયટી,
નારાયણનગર, છેલ્લા બસ સ્ટેન્ડ પાસે,
પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭
ફોન : (૦૭૯) ૨૬૬૩૫૮૭૩

ભેટની રકમ ઈન્કમટેક્સ એક્ટની
ક્લમ ૮૦(જી) (પ) નીચે કરરાહતને પાત્ર છે.
ચેક/ડીડી ‘હરિવાણી ટ્રસ્ટ’ ના નામે લખવો

ઈ-બેંકિંગ માટે :

બેંકનું નામ : યુકો બેંક, નારાયણનગર બ્રાંચ
ખાતાનું નામ : હરિવાણી ટ્રસ્ટ
સેવિંગ્સ ખાતા નં.: ૧૬૮૭૦૧૦૦૦૦૩૦૮૮
બેંક દ્વારા રકમ મોકલતાં તેની સ્લીપ, નામ, સરનામું
અને ફોન નંબર સાથે વિગત અમોને મોકલશોજી

હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત ફોન : (૦૨૬૧) ૨૭૬૫૫૬૪

ટાઈપ સેટિંગ: અર્થ કોમ્પ્યુટર, (૦૭૯) ૨૭૫૪૩૬૯૯

* Subject to Ahmedabad Jurisdiction

વર્ષ : ૧૮

અંક : ૩

ડિસેમ્બર, ૨૦૧૩

અનુક્રમ

૧. સંસારમાં સુમેળભરી અલગતા ..... શ્રીમોટા ૪
૨. ભારત અને સ્ત્રીનો પ્રશ્ન ..... શ્રીમાતાજી ૫
૩. ભારતનું નવીનીકરણ અને વિજ્ઞાન ..... ડૉ.સામ પિત્રોડા ૭
૪. સંકલ્પનું બળ ..... શ્રીમોટા ૧૦
૫. પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથેનાં સંસ્મરણો (૧). .શ્રી મંજુબહેન મહેતા ૧૧
૬. પ્રેરક વિભૂતિ મહાત્મા ગાંધી (૩) ..... શ્રીમોટા ૧૪
૭. જીવન્મુક્તિનાં સાત સોપાન (૪) ..... શ્રીપ્રેમ અવધૂત ૧૬
૮. અહિંસા ..... સ્વામી કૃપાલ્લાનંદ ૧૮
૯. સ્મૃતિ ..... શ્રીમોટા ૨૦
૧૦. ચરણકમળની આસક્તિ : ..... શ્રીમોટા ૨૨
૧૧. જોડકણાં ..... શ્રીમોટા ૨૩
૧૨. આધ્યાત્મિક જીવન ..... ઈન્દુભાઈ રોશનિયા ૨૪
૧૩. વસંત : પાનખર બાહ્ય અને ભીતર ..... શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર ૨૫

જ્ઞાનદાન

પૂજ્ય શ્રીમોટાની અનુમતિ મેળવીને શરૂ કરાયેલ હરિ:ૐ સત્સંગ મંડળ, અમદાવાદના સ્થાપક પ્રમુખશ્રી, ‘હરિભાવ’ પ્રકાશિત કરતા હરિવાણી ટ્રસ્ટ, અમદાવાદના આજીવન પ્રમુખશ્રી અને પૂજ્ય શ્રીમોટાના ઉત્સવોના યજમાનશ્રી એવા સદ્ગત લક્ષ્મીપ્રસાદ અમીન ઉર્ફે સીતારામની પ્રથમ પુણ્યતિથિ નિમિત્તે ‘હરિભાવ’ના આ અંકના પ્રકાશનમાં મીનેષ લક્ષ્મીપ્રસાદ અમીન પરિવાર તરફથી સહયોગ અપાયો છે, તે બદલ અમો તે સર્વના ખૂબ ખૂબ આભારી છીએ.

-સંપાદક

સંસારમાં જીવો પ્રત્યેનો સંબંધ ને સંપર્ક જેમ બને તેમ ઓછો થતો જાય અને તેને બદલે પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વક નામસ્મરણ એટલો સમય થયે જાય તો તે સારી વાત છે.

“આપણાથી વિરુદ્ધ મતની વ્યક્તિ સાથે જ રાત-દિવસ રહીને મનને ઊંચે લઈ જવું, એ તમે ધારો છો એટલું મારે માટે સહેલું નથી” એમ તું (પુષ્પાબહેન દલાલ-સં.) લખે છે. જીવનમાં જે કરી બતાવ્યું નથી કે કરી શકેલો નથી તેવું હું કદી કોઈને કહેતો નથી.

મારે અનેક વ્યક્તિઓ સાથે કામ કરવાનું આવેલું હતું. વળી, નીચલા દરજ્જાની પાયરી ઉપર હંમેશાં કામ કરવાનું રહેતું. બીજાના મતેમતમાં સમતા ને તટસ્થતાનો અથવા તો જે રીતે કામમાં સરળતા પ્રકટે અને આપણામાં પણ સરળતા રહે ને શાંતિ મળ્યા કરે તેવો, મધ્યમ માર્ગ લેતો.

ગુજરાત હરિજન સેવક સંઘમાં શ્રી પરીક્ષિતલાલ સાથે કેટલાંય વર્ષો રહ્યો. હક્કની દૃષ્ટિએ બધું સરખેસરખું હતું. પરંતુ જેને કામ જ કરવું છે, ને પોતાના મનની શાંતિ જાળવવી છે, તેનું વર્તન જ જુદા પ્રકારનું હોય છે. તેને કશા વિશે મમત્વ રહેતું નથી. મારું કેમ ન સંભળાય કે મારું કેમ ન ચાલે કે કોઈ મારું કેમ સાંભળતા નથી કે મને કેમ કોઈ ગણકારતું નથી એવા વિચારો ઊઠ્યા તો જાણવું કે આપણે નમારમૂંઠા છીએ. મારી તો ઘણા મશ્કરી પણ કરતા. આપણે જો કામ જ કર્યા કરીએ અને પછી ઓછામાં ઓછું બોલવાનું રાખીએ કે ઓછો સંપર્ક રાખીએ તો તે ચાલી શકશે.

તું ભગવાનના પ્રેમની વાત કરે છે. પણ એ પ્રેમ એવો કંઈ રેઢો નથી પડ્યો. સર્વ પ્રકારની શુદ્ધિ પ્રગટ્યા વિના એવો પ્રેમ ઉદ્ભવવો અશક્ય છે.....

મારા શરીરની ઉંમર ૫૩ વરસની છે. મેં તો મારા તરફથી એકમાત્ર પ્રભુની કૃપાના બળ વડે કરીને જો કંઈ ચેતન હોય તો તે ચેતનપણાની ખાતરી મળેલાં સ્વજનોને અનેક વેળા કરાવેલી છે અને તે બુદ્ધિથી પણ નકારી શકાય એમ નથી. પ્રભુકૃપાનો હુકમ મળશે તો તને પણ એવો અનુભવ થશે. શરીર બાધકરૂપ નથી. શરીરને અવગણવાની જરૂર નથી. તારું શરીર સ્ત્રીનું હોય અને મારું શરીર પુરુષનું હોય તેથી ભડકવાની પણ જરૂર નથી. દુનિયાદારીની રીતે અને સમાજમાં આપણે જેમ યોગ્ય વર્તવું ઘટે તેમ ભલે વર્તીએ, પરંતુ હૃદયના ભાવનો ઉન્માદ પ્રગટતાં તે કંઈ મર્યાદાઓથી થોડો જ બંધાઈ શકે છે ?....

હું મારા ગુરુમહારાજને સર્વસ્વ ધારતો. તેમનામાં ચેતનપણાનું પ્રત્યક્ષ ભાન પ્રેરાવતો. તેમ છતાં ગુરુ ને ગોવિંદ એક હોવા છતાં પણ જુદા પણ છે. ગુરુ તે ગોવિંદ જ છે એમ કદી નથી, પરંતુ ગુરુની જો હૃદયની પ્રેમભક્તિ વડે કરીને કંઈ ગતાગમ જાગે તો સાધકને માટે ગુરુ સર્વોત્કૃષ્ટ છે, કારણ કે એને ગોવિંદની ગતાગમ નથી, ગુરુની કંઈક ગતાગમ પડેલી છે. જેની કંઈક ગતાગમ પડેલી હોય, તેનો આધાર લઈને ગોવિંદને પામી શકાય.

ગુરુભક્તિ સર્વોત્તમ સાધના છે. પ્રેમભક્તિ જ્ઞાનપૂર્વકનું સ્મરણ, માનવીને નવું જીવન પ્રકટાવે છે. આપણને તે સદાય આનંદમાં મગ્ન રખાવે છે. આપણે જાણે હોઈએ છતાં ન હોઈએ, આપણે કામ કરતાં હોઈએ છતાં કામ જ જાણે ના કરતાં હોઈએ, આપણે સંસારમાં બધાંની સાથે હોઈએ છતાં બધાંની સાથે ન હોઈએ એવું લાગ્યા જ કરે છે. એવી જીવતી સોબત થતાં ઉત્તરોત્તર બઢતી થયા કરે છે. □

‘જીવન મંડાણ’, ચોથી આ., પૃ.૧૩૬

પુરુષને એમ લાગે છે કે પોતે સ્ત્રી કરતાં શ્રેષ્ઠ છે અને એ રીતે તે સ્ત્રી ઉપર પોતાનો અધિકાર જમાવવા માગે છે. સ્ત્રીને એમ થાય છે કે પોતાના ઉપર પુરુષ દમન ગુજારી રહેલો છે અને તે પુરુષ સામે પ્રગટ કે અપ્રગટ રીતે બળવો કરતી રહે છે. આમ, આ બે વચ્ચેનો કાયમી ઝઘડો હરેક યુગમાં ચાલતો આવ્યો છે. આ સંઘર્ષનું મૂળ તત્ત્વ તો એક જ છે, છતાં તેનાં રૂપો અને છાયાઓ અનેક પ્રકારનાં બનતાં રહેલાં છે.

વળી, એ વાત પણ સ્પષ્ટ છે કે આ પરિસ્થિતિનો આખોય દોષ પુરુષ, સ્ત્રી ઉપર ઢોળતો રહે છે અને એ જ રીતે સ્ત્રી પણ પુરુષ ઉપર આખો ને આખો દોષનો ટોપલો ઢોળતી રહે છે. પણ ખરી વાત તો એ છે કે આ દોષને સ્ત્રી-પુરુષ બંને વચ્ચે સરખે ભાગે વહેંચી દેવો જોઈએ અને સ્ત્રી કે પુરુષ બેમાંથી એકેયે પોતાની શ્રેષ્ઠતાની બડાઈ મારતાં અટકી જવું જોઈએ. માનવજાતિમાંથી આ રીતનો શ્રેષ્ઠતા અને હીનતાનો ભાવ જ્યાં લગી નાબૂદ નહિ થાય ત્યાં સુધી કોઈ પણ વસ્તુ કે કોઈ પણ વ્યક્તિ આ ગેરસમજૂતીનો અંત લાવી શકવાની નથી. માનવજાતિમાં પડી ગયેલી આ બે સામસામી છાવણીઓ એવી ને એવી ટકી રહેશે અને આ પ્રશ્ન એવો ને એવો અણઊકલ્યો જ રહે...

આજે પણ સ્ત્રી અને પુરુષ પોતાના પરસ્પર વ્યવહારમાં એકબીજા પ્રત્યે તદ્દન જુલમગાર માલિકની રીતે જ વર્તતાં હોય છે અને સાથે સાથે એકબીજાની કંઈક દયાજનક રીતની ગુલામી પણ કરતાં રહે છે.

હા, સ્ત્રી-પુરુષ એકબીજાનાં ગુલામ જ છે. જ્યાં લગી તમારામાં કામનાઓ, રાગદ્વેષો અને

આસક્તિઓ હશે ત્યાં સુધી તમે એ વસ્તુઓના ગુલામ જ હોવ છો, તેમ જ આ બધાની તૃપ્તિ માટે તમારે જે વ્યક્તિના ઉપર આધાર રાખવો પડશે તેની તમારે ગુલામગીરી જ કરવાની રહેશે.

આ રીતે જોતાં સ્ત્રી, પુરુષની દાસ છે, તેને પુરુષ પ્રત્યે, પુરુષની શક્તિ પ્રત્યે આકર્ષણ છે. સ્ત્રીને 'ગૃહ' જોઈતું હોય છે, એ ગૃહમાંથી મળતી સલામતી તેને જોઈતી હોય છે. સૌથી વિશેષ તો સ્ત્રીને માતૃત્વની આસક્તિ વળગેલી છે. આ બધી વસ્તુઓ સ્ત્રીને પુરુષની દાસ બનાવી રાખે છે. એ જ રીતે પુરુષ પણ સ્ત્રીનો દાસ છે. એનામાં સ્વામિત્વનો ભાવ રહેલો છે, તે સત્તા અને આધિપત્ય માટે તલસતો હોય છે. તેનામાં જાતીય સંબંધની ભૂખ છે. પરિણીત જીવનમાંથી મળતી નાની મોટી સુખસગવડોમાં તેને આસક્તિ છે, અને આ બધું તેને સ્ત્રીનો દાસ બનાવી રાખે છે.

વસ્તુસ્થિતિ આમ છે, એટલે જ કોઈ પણ કાયદો સ્ત્રીને મુક્ત કરી શકવાનો નથી. આ મુક્તિ સ્ત્રીએ પોતે જ મેળવવાની છે. એ જ પ્રમાણે પુરુષો પણ, તેમને સ્ત્રી ઉપર અમલ ચલાવવાની આટલી બધી ટેવ પડી ગયેલી છે, છતાં સ્ત્રીના દાસ મટી શકવાના નથી. તેઓ પોતાની આંતરિક ગુલામીમાંથી મુક્ત થશે ત્યારે જ તેમનું આ દાસત્વ ટળશે...

સ્ત્રી તથા પુરુષ બંને પોતાની ઉત્તમોત્તમ અવસ્થામાં તો આ જાતિનું તત્ત્વ ભૂલી જઈ શકે છે, પણ એ અંગેનું સહેજ અમથું પણ જો કોઈ ઉત્તેજન મળી આવે છે, તો એ તત્ત્વ પાછું જાગ્રત થઈ આવે છે. સ્ત્રીને થવા લાગે છે કે હું સ્ત્રી છું, પુરુષ જાણે છે કે હું પુરુષ છું. અને એમ પાછો આ ઝઘડો, એક

કે બીજા સ્વરૂપે, ખુલ્લી કે ઢાંકી રીતે, અનિશ્ચિત કાળ માટે પાછો શરૂ થઈ જાય છે. આ સંઘર્ષ જેમ વધુ ગૂઢ રીતનો, અસ્વીકૃત રીતનો હોય છે તેમ તેનું સ્વરૂપ વધુ કાતિલ હોય છે. આ જોતાં તો એમ જ પ્રશ્ન થાય છે કે આ સંઘર્ષનો કદી અંત આવશે ખરો ? પુરુષ અને સ્ત્રી પોતાના પુરુષ અને સ્ત્રીપણામાંથી નીકળી જઈને, કેવળ આત્મારૂપ બની રહે અને પોતે બંને એક જ મૂળ તત્ત્વમાંથી આવેલાં છે, એ વસ્તુનો એક તદ્દન જાતિ વિનાના શરીરમાં આવિર્ભાવ કરી બતાવે ત્યાં સુધી આ સંઘર્ષે શું ચાલ્યા જ કરવું પડશે ?

આ પ્રશ્નનું નિરાકરણ હિંદમાં આ રીતની સુખદ અને આમૂલ રીતે નહિ સઘાય ત્યાં લગી આ દેશ, બીજી ઘણી બાબતોમાં બનતું રહેલું છે તે મુજબ આ બાબતમાં પણ એક ઘણા ઉગ્ર અને વિરોધાત્મક વિરોધોની ભૂમિ બની રહેશે, પરંતુ એ વાત તો ચોક્કસ છે કે આ સર્વ વિરોધોને એક મહા વિશાળ સમન્વયની અંદર ઓગાળી દઈ શકાય છે.

આપણે જોઈએ છીએ કે આ હિંદમાં જ મા ભગવતીની એક અતિશય તીવ્ર ભાવપૂર્વક, પરમ પ્રેમપૂર્વક પૂર્ણ આરાધના થઈ રહેલી છે. એને હિંદનું હૃદય વિશ્વની વિધાત્રી તરીકે, શત્રુઓની વિજેત્રી તરીકે, સર્વ દેવો અને બ્રહ્માંડોની જનેતા તરીકે, સર્વ વરોની દાત્રી તરીકે આરાધે છે.

અને સાથે સાથે આપણે એ પણ જોઈએ છીએ કે આ જ હિંદની અંદર સ્ત્રી તત્ત્વ પ્રત્યે એક મહા ધિક્કારની અને તિરસ્કારની લાગણી પણ રહેલી છે. સ્ત્રી તો પ્રકૃતિ છે, માયા છે, એક વિધ્વંસક ભ્રાંતિ છે, સર્વ પતનો અને સંકટોનું મૂળ છે, એ મહા છેતરનારી, પાપમાં પાડનારી, પ્રભુથી માણસને દૂર

દૂર લઈ જનારી વસ્તુ છે એમ કહેવાતું આવ્યું છે.

હિંદના આખા જીવનમાં આ રીતનો વિરોધ સર્વત્ર વ્યાપેલો છે. હિંદનું ચિત્ત તથા હૃદય આ વિરોધથી કોરાઈ રહેલું છે.

આપણે આશા રાખીએ કે જગતમાં એક સમયે માનવમાં એક નવા વિચારનો અને એક નવી ચેતનાનો ઉદય થશે. એ વિચાર અને ચેતના પ્રકૃતિને એક નવી માનવજાતિનું સર્જન કરવાની ફરજ પાડશે. એ માનવજાતિને પછી પશુધર્મની રીતે શરીરનું સર્જન કરવાની ફરજને વશ થવાપણું નહિ રહેશે. અને એ જાતિને એકબીજાની પૂર્તિ કરે તેવી બે યોનિઓ વચ્ચે વહેંચાઈ જવાની ફરજ નહિ પડશે, પરંતુ આવો સમય આવે ત્યાં સુધી આપણે એટલું તો કરીએ જ કે આ બંને જાતિઓને આપણે સંપૂર્ણ સમાનતાની રીતે જ જોતા થઈએ, બંનેને એક જ સરખી કેળવણી અને તાલીમ આપીએ, અને તે બંને સર્વ યોનિભેદોથી પર એવી એક દિવ્ય વાસ્તવિકતા સાથે સતત સંપર્કમાં રહેતાં થઈને, જે મૂળ તત્ત્વમાંથી સર્વ શક્યતાઓ અને સંવાદિતાઓ પ્રગટ થાય છે તે તત્ત્વને પ્રાપ્ત કરે એવું જ્ઞાન તેમને શીખવીએ. અત્યારની માનવજાતિની પ્રગતિ માટે આપણે અત્યારે વધુમાં વધુ આટલું તો કરી જ શકીએ.

અને આમ થતાં કદાચ હિંદમાં જ સર્વ વિરોધોની બનેલી આ ભૂમિમાં જ, માનવજીવનમાં નવા નવા સાક્ષાત્કારોની કલ્પના પ્રથમ તેના જ પારણામાં ઝૂલેલી છે તે મુજબ એ સર્વ સાક્ષાત્કારોની સિદ્ધિ પણ અહીં જ આવી બનશે.

□

‘અર્પણ’ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૩

(૩) ભારતનું નવીનીકરણ અને વિજ્ઞાન

ડૉ. સામ પિત્રોડા

[ભારતને ટેલિકોમ્યુનિકેશન ક્ષેત્રે વિશ્વના નકશામાં મૂકનાર ડૉ. સામ પિત્રોડાએ ‘અસ્મિતા પર્વ-૧૫’ નિમિત્તે વ્યક્તવ્ય આપેલું. ‘શાશ્વત ગાંધી’ની પુસ્તિકા નં. ૨૩ ઑગસ્ટ, ૨૦૧૩માં એ પ્રકાશિત થયું છે. તેના કેટલાક સંકલિત અંશ અત્રે રજૂ કરાયા છે. -સંપાદક]

..... હું અહીંથી અમેરિકા ગયો. ત્યાં નાનો ધંધો શરૂ કર્યો. પછી ફરવા નિમિત્તે ઈન્ડિયા આવ્યો. દિલ્હી ઊતરી ટેક્સી કરી. સારામાં સારી તાજ હોટલમાં રોકાયો. ત્યાં પહોંચીને પત્નીને ફોન કરવાનું વિચાર્યું જેથી ખબર આપી શકાય કે હું બરાબર પહોંચી ગયો છું. પણ ફોન જ ન ચાલે. બે ચાર વખત પ્રયત્ન કર્યો. પછી તો કંટાળ્યો કે આ તો ગજબ છે. એ વખતે સમજ્યા વગર મનમાં નક્કી થઈ ગયું કે આ વસ્તુ બરોબર કરવાની છે. તે પણ સમજ્યા વગર. અજ્ઞાનતા મહાન વસ્તુ છે. મેં જોયું કે ક્યાંય ફોન ચાલતા નથી. બધા મોટા કાળા ડબ્બા છે અને લોકો બેઠાં બેઠાં ચકરડાં ફેરવ્યા કરે છે.

હું જ્યારે પાછો અમેરિકા ગયો ત્યારે પત્ની અનુને કહ્યું કે મારે હવેનાં દસ વર્ષ શું કરવાનું છે તે મને મળી ગયું છે. એણે મને પૂછ્યું કે કેવી રીતે કરશો ? તો મેં કહ્યું કે નો આઈડિયા “no idea” (કંઈ ખબર નથી.) એ પછી દર બે ત્રણ અઠવાડિયે હું દિલ્હી આવતો. ન તો કોઈ ઓળખે, ન તો કોઈ જાણે.

કોઈકે મને એમ કહ્યું કે તમે મિસિસ ગાંધીને મળો, પણ મળવું કેવી રીતે ? મારા શ્વસુરજી હરિભાઈ છાયા જે કચ્છમાં કલેક્ટર હતા, એમણે કહ્યું કે દેવગઢના મહારાજા જયદીપસિંહ છે. એમને મળો. હું એમને ત્યાં ગયો. એમણે કહ્યું ઠીક છે. કંઈક સગવડ કરીશ. એમણે પ્રયત્ન કર્યો. મિસિસ ગાંધી સાથે દશ મિનિટની મિટિંગ ગોઠવી. એટલે મેં કહ્યું મારે દસ મિનિટ માટે નથી મળવું. જો તેઓ એક કલાક આપે તો જ મને મળવામાં રસ છે.

આઠ મહિના પછી મને એક કલાક મિસિસ ગાંધીએ આપ્યો. હું ત્યાં ગયો. આખી કેબિનેટ હતી. મેં પ્રેઝન્ટેશન આપ્યું. મેં ત્યારે કહ્યું કે ટેલિકોમ આ દેશનો નકશો બદલી શકશે. ટેલિકોમ આપણે કરી શકીએ કારણ કે આપણા યંગ લોકો છે એ બહુ ટેલેન્ટેડ છે. કોઈની મદદની જરૂર નથી. પરદેશની ટેકનોલોજીની પણ જરૂર નથી. હું મદદ કરીશ. એટલે પછી બધા લોકો ત્યાં કહે કે આ માણસને શું જોઈએ છે ? દેખાય છે તો ભૂત જેવો. બધા મને પૂછવા માંડ્યા કે તમારે શું જોઈએ છે ? મેં કહ્યું કે મારે કશું નથી જોઈતું. એટલે એ લોકો મૂંઝાયા.

એક દિવસ રાજીવ ગાંધીએ એક મિનિસ્ટર સંજીવ રેડ્ડીને કહ્યું કે તું પૂછ તો ખરો કે આ માણસને શું જોઈએ છે ? એમણે મને પૂછ્યું. એટલે મેં કહ્યું કે મારે કોઈ પગાર વેતન લેવું નથી. મારે કોઈ ટાઈટલ હોદ્દો જોઈતો નથી. મારે કોઈ ડીપાર્ટમેન્ટ ખાતાના વડા બનવું નથી. મારે આ માત્ર કરવું જ છે. માત્ર કરવું જ છે.

એ પછી એક સેન્ટર ઊભું થયું. ૪૦૦ છોકરાઓને નોકરીએ લીધા. કામ શરૂ કર્યું. રૂરલ (ગ્રામ્ય વિસ્તાર) ટેલિફોન શરૂ થયા. એસ.ટી.ડી. પી.સી.ઓ. શરૂ થયા. એમ કરતાં કરતાં અમે હજારો - હજારો યુવાન ઍજિનિયર્સને ટ્રેઈન કર્યા. અત્યારે સોફ્ટવેરમાં જેટલી ટેલન્ટ છે એ બધા તે દિવસોની નીપજ છે. અત્યારે આપણી પાસે ૮૦૦ મિલિયન ફોન છે. પરંતુ આપણો દેશ કરોડોની વસ્તીનો છે. એટલે આપણે બીજી રીતે વિચારવું રહે.

કેટલી મહાન વસ્તુ આ દેશમાં થઈ ગઈ છે, પણ લોકોને કંઈ સમજ પડતી નથી. પાંચ હજાર વર્ષથી આપણે unconnected (સંપર્ક વિહીન) હતા. અચાનક દશ જ વર્ષમાં 'nation of connected billion' થઈ ગયા.

એ પછી મને હાર્ટએટેક આવ્યો. બાયપાસ થઈ. એ દરમિયાન રાજીવ ગાંધીની હત્યા થઈ. મારી પાસે જે પૈસા હતા એ બધા ખલાસ થઈ ગયા, વપરાઈ ગયા. બે બાળકો કોલેજ જવા તૈયાર હતા પણ એમના ટ્યૂશનના મારી પાસે પૈસા ન હતા. એટલે હું પાછો અમેરિકા ગયો. પરંતુ મેં તો અમેરિકન નાગરિકત્વ પાછું આપી દીધું હતું. અને હું ભારતીય નાગરિક બની ગયો હતો. તેથી હું ટુરિસ્ટ વિઝા પર ગયો. પણ એમાં તો નોકરી ન થઈ શકે. એટલે પછી નાનો ધંધો શરૂ કર્યો. પણ એ વખતે મારી ઉંમર ૫૪ વર્ષની થઈ હતી. હવે ૨૨ વર્ષ જેવી જુવાની ન હતી. બાળકોને કોલેજ ભણાવ્યા પછી મને વિચાર આવ્યો કે ભારતમાં બીજી કઈ મોટી મહત્ત્વની વસ્તુ છે ? મને લાગ્યું કે જ્ઞાન (Knowledge) મહત્ત્વની વસ્તુ છે.

એ વખતે પોલિયો બહુ મોટી સમસ્યા હતી. રાજીવ હતા તે વખતે અમે નક્કી કરેલું કે વેક્સિન ભારતમાં બનવા જોઈએ. આજે આપણે કહી શકીએ એમ છીએ કે ભારત પોલિયો વિહીન દેશ છે. એ કામ કરતાં ૨૫ વર્ષ થયાં. હજારો લોકોએ એમાં કામ કર્યું, પરંતુ આ બધું લોકોને સમજ નથી પડતી. પુષ્કળ કામ કર્યું. અમને કાંઈ પબ્લિસિટી જોઈતી ન હતી પણ જો થોડોક પણ વિવાદ થાય તો એ અખબારોની હેડ લાઈન બની જાય.

હું તમને એક જ દાખલો આપું. સને ૧૯૮૭-૧૯૮૮માં કલકત્તામાં આઈ.આઈ.એમ.માં હું કોનવોકેશન સ્પીચ આપી રહ્યો હતો. ગાંધીજયંતીનો સમય હતો. મારા મગજમાં ગાંધી વિચાર ચાલી રહ્યા હતા. મેં કહ્યું કે ગાંધી એક વિચાર છે, ગાંધી સર્વના છે. જ્યાં સુધી મને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી

તમે સ્કોચ ડ્રીન્ક કરો તો પણ ગાંધીયન રહો છો. કહી દીધું ભૂલથી ! બીજે દિવસે અખબારની હેડ લાઈન બની કે પિત્રોડા કહે છે કે ગાંધી સ્કોચ વરજીન પીવે છે. આપણા ન્યૂસ પેપરનું આવું છે. પછી બધા ગાંધીવાદીઓ કલકત્તામાં ભેગા થયા. પ્રાર્થમ મિનિસ્ટરને અરજી કરી. તેઓએ મને માફી માંગવાનું કહ્યું, પરંતુ મેં કહ્યું કે હું કંઈ માફી માંગવાનો નથી. હું હજી એ મતનો છું. તમે સહમત ન થતા હોવ તો ભલે મારે જે કહેવું છે તે મને કહેવા દો ! આપણે ત્યાં વિવાદ મોટા ન્યૂઝ થઈ જાય છે. કામ સારું થાય તો કોઈ ધ્યાન નથી આપતું.

નોલેજ કમિશનમાં પાંચ વર્ષ એડ્યુકેશન, સાયન્સ, ઈનોવેશન, લાઈબ્રેરી લેન્ગેઝીસ, ટ્રાન્સલેશન, એપ્લિકેશન ઉપર અમે ધ્યાન આપ્યું, જેવું આ પત્યું કે અમે વિચાર્યું કે આપણે નોલેજ નેટવર્ક ઊભું કરવું જોઈએ. અત્યારે આપણા દેશમાં ૧૫૦૦ નોડ, ૪૦ GB Bandwidth થી ફાયબર ઓપ્ટિક્સથી જોડીએ છીએ કે જેથી આપણી યુનિવર્સિટી, કોલેજ, લેબોરેટરી બધી એકબીજા સાથે કનેક્ટ થાય. એ નેટવર્ક ૧૫૦૦૦ કરોડમાં તૈયાર થઈ ગયું છે ને અત્યારે ચાલી રહ્યું છે.

પછી વિચાર્યું કે પંચાયતોને ઓપ્ટિક ફાયબરથી જોડીએ તો પંચાયતમાં એડ્યુકેશન, હેલ્થ, ફાયનાન્સિયલ સર્વિસિસનો નકશો બદલાઈ જશે. હું તમને એક દાખલો આપું. આપણે જ્યારે સ્કૂલની વાત કરીએ છીએ એટલે આપમેળે મગજમાં ટીચર બ્લેકબોર્ડ, ડસ્ટર, ચોક, ટેક્સ્ટબુક, એક્ઝામ, સર્ટિફિકેટ વગેરે બધું ફીટ થઈ જાય છે. હવે છોકરાઓ એવી રીતે શીખતા જ નથી. એ લોકો કોમ્પ્યુટર ઉપર આમતેમ જોઈ લે છે અને શીખી જાય છે. આપણે જ્યારે ભણતા હતા ત્યારે એમ કહેવાતું કે બરાબર ધ્યાન આપો અને શીખો.

અત્યારના છોકરાઓ મ્યૂઝિક સાંભળે છે, એસ.એમ.એસ કરે છે, લેસન પણ કરે છે અને ગપ્પાં પણ મારતાં હોય છે. બધું સાથે કરે છે અને બરાબર કરે છે. માતાપિતાને એમ લાગે કે આ બધું ખોટું છે. પણ એમની દુનિયા બધી બદલાઈ ગઈ છે. એમના વખતમાં કોમ્પ્યુટર, એસ.એમ.એસ. કશું ન હતું. આવતા દસેક વર્ષમાં ટેકનોલોજીના વિકાસના કારણે શિક્ષકો જો તેની સાથે તાલમેલ નહીં રાખે તો તેઓ કામના નહીં રહે.

આ બધું હોવા છતાં જો આપણું મગજ ના બદલાય તો કંઈ ન બદલાય ! ઈન્ડિયામાં મોટામાં મોટો પ્રોબ્લેમ એ છે કે આપણે જાણે કે મગજને તાળાં મારી દીધાં છે. જાણે કે બસ આમ જ થાય, બીજી રીતે નહીં. આ હું બધે જોઉં છું અને સરકારમાં તો ખાસ.

સ્કૂલમાં એડ્મિશન લેવું હોય તો આટલા બધા ફોર્મની શું જરૂર છે ? હમણાં ગઈ કાલે જ મારે ટેલિકોમ રેગ્યુલેટરી ઓથોરિટીના ચેરમેનનો ઈન્ટર્વ્યૂ હતો. હું, કેબિનેટ સેક્રેટરી અને પ્રાઈમ મિનિસ્ટરનો સેક્રેટરી એ બધા ૫૦-૬૦ વર્ષના અને એ લોકોના સર્ટિફિકેટોની ફાઈલમાં હાઈસ્કૂલનું પણ સર્ટિફિકેટ હતું. મને બહુ નવાઈ લાગી પણ ફોર્મમાં એવું ફરજિયાત લખવામાં આવેલું. ધન્ય છે આ લોકોને.

દુનિયા બદલાઈ રહી છે. જો તમે નહીં બદલાઓ તો મુસીબત થશે. તમને તો નહીં પરંતુ તમારાં બાળકોને થશે. નવું ઈન્ડિયા જો બનાવવું હોય તો આ બધી ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરવાનો છે.

મારું બોલવાનું હવે હું પૂરું કરું એ પહેલાં મને થોડું એ કહેવા દો કે ભવિષ્ય કેવું થવાનું છે.

મારો એક મિત્ર છે. એ પૂછે છે કે આગિયો આટલી બધી એનર્જી ક્યાંથી લાવે છે ? કે આખી રાત બળ્યા જ કરે છે ? એ જો મારી સમજમાં પકડાઈ જાય તો હું તેને ઝાડમાં ઈન્જેક્ટ કરવા

માગું છું. રાત થાય ને બધા ઝાડ ચમકવા માંડે એટલે ઈલેક્ટ્રિસિટી કન્સેપ્ટ બદલાઈ જશે.

બીજો એક મિત્ર છે તે એમ કહે છે કે બાળકો જન્મે ત્યારે તેમને એવું કંઈક બનાવીને બે ટીપાં આપી દઈએ કે એમના પેટમાં એક નવી જાતની પ્રોસેસ શરૂ થઈ જાય કે તે જે પણ ખાય, એનાથી પ્રોટીન બને એટલે આખી દુનિયામાંથી ભૂખ મટી જાય.

બીજો એક જણ એમ કહે છે કે આ બધી રીફાઈનરી જમીન ઉપર કરો છો તો જમીનની નીચે જ કરોને ભાઈ ! ઓઈલ રિફાઈન થઈને જ ઉપર આવે. મારા એક મિત્ર ચક્રવર્તી ૭૫ વર્ષના છે. શિકાગોમાં મારા પાડોશી છે. તેઓ એક વખત મને કહે કે આ કેન્સર રીસર્ચ પર બધા લાગ્યા છે, એ બધા ખોટા રસ્તે છે. તેઓ બધા સેલ પર રીસર્ચ કરે છે કે સેલને બાળી નાખો બાળી નાખો. ચક્રવર્તીનું કહેવું છે કે આપણા પહેલાં બેક્ટેરીયા આવેલા. એમની જો મદદ લઈએ તો તેઓ પ્રોબ્લેમનો નિકાલ કરશે. આ સાત વર્ષ પહેલાંની વાત છે. એમણે રીસર્ચ કર્યું. બેક્ટેરીયાની બે દવા શોધી જે કેન્સરને દૂર કરી શકે ! આ વિચાર કેટલા પાવરફૂલ છે.

એક બીજો સાયન્ટિસ્ટ છે તે કહે છે કે આ આખી દુનિયામાં જે ચિકન કપાય છે એનાં પીંછાઓના મોટા ડુંગર થઈ શકે, તો શા માટે પીંછા વગરનું જ ચિકન ડિઝાઈન ન કરવું ? અને એણે કર્યું. એક નવું પક્ષી બન્યું. સાયન્સ અત્યારે બાયોટેક, નેનોટેક એવી એવી વસ્તુઓ ઊભી કરી રહી છે કે જેનાથી દુનિયા એકદમ બદલાઈ જશે. વિજ્ઞાનની શોધ આગળ વધતી જ જાય છે. એવરેજ ઉંમર ૧૨૫ વર્ષની થશે મને ૧૯૯૦માં પહેલો એટેક આવેલો. બાયપાસ કર્યું. ચાર સ્ટેન્ટસ મૂક્યા. એ પછી ૨૦૦૦માં કેન્સર થયું. ૨૦૦૫માં ફરી બાયપાસ થઈ. હું ૭૦ વર્ષનો છું...

‘શાશ્વતગાંધી’ પુસ્તિકા ૨૩ માંથી સાભાર સંકલન

ઘણા નાનપણની વાત છે. ગરીબને સૌ કોઈ છેડી શકે. એને સૌ કોઈ પજવી શકે. ન કોઈ એનું સમાજમાં ધણીધોરી.

મારા બાપને એક ભારે કુટેવ, અફીણ ખાવાની. હુક્કો તો ખરો. રાતે પણ હુક્કો પીવા જોઈએ. સરિયામ રસ્તા પર કાલોલમાં એક જ ઓરડીનું મકાન. એમાં અમે ચાર ભાઈ, માતાપિતા ને ભાભી એટલાં રહેનારાં. તેમાં ૫-૬ ફીટ આગળનો ઓટલો ખરો.

રોજ રાતે રોન ફરવાવાળા સિપાઈ લોક બાપ પાસે બેસે કરે, હુક્કો પણ પીવે. એક દિવસ ઘેર મહેમાન આવેલા. તે રાતે જમાદાર હુક્કો પીવા બેઠા ને પૂછે, ભગત ! પેલું કોણ સૂતું છે ? (મારા બાપાએ જવાબ આપ્યો કે) એ તો મહેમાન છે. તો યાજ્ઞા પર ખબર કેમ નથી આપી ? બાપે જવાબ વાળ્યો કે મહેમાન આવ્યાની ખબર તો કોળીધારાળા કે જે કોઈની છાપ ચોરની હોય તેવા લોકને આપવાની હોય.

જે જમાદાર ઘણી વાર રાતે ત્યાં બેસે ને હુક્કાપાણી કરે તેણે જે ઘમસાણ મચાવ્યું ને બાપનું અપમાન કર્યું ને ધોલજાપટ કરી તે દશ્ય હજી મન આગળ છે. તે દિવસથી જીવનમાં એક દંઢ નિર્ધાર થયો કે જીવનમાં એવા બનવું કે જે તે કોઈ આપણને નમતાં આવે. એ વિચાર જાગતાં જ વિચાર્યું કે આ ગામમાં કોણ એવું છે કે જેને જે તે બધાં નમતાં હોય ? ગામમાં જે જે બધા પ્રતિષ્ઠત હતા તે ગામના મોટા અમલદારને સલામો ભરતા. તેથી તેવા થવાને વિચાર્યું. એ કાજે તો અંગ્રેજી ભણવું પડે પણ એ માટે સાધન ક્યાંથી લાવવું ? વિચાર જાગ્યો ને નક્કી થયું એટલે બસ થયું.

હૃદયની નિર્ધાર પામેલી વૃત્તિ કંઈ નમાલી નથી હોતી. એ તો આપણને ગતિમાં મુકાવે છે.

ગુજરાતી સાત ચોપડી તો ભણી ચૂક્યો હતો. અંગ્રેજી નિશાળ ગામમાં નવીસવી જ ઊઘડેલી. ફી વડે એનો આધાર. પહેલાં વહેલાં તો માફી કોણ આપે ? તેથી શાળામાં જેમતેમ કરીને દાખલ તો થયો. આખી નિશાળનું મકાન વાળવાનું. તે કાજે માસિક દોઢ જ રૂપિયો માત્ર મળે. બધી જ બેંચો, ટેબલો, પાટલીઓ, ખુરશીઓ, પાટિયાં વગેરે બધું લૂછવાનું ને સાફ રાખવાનું. કદી કદી નિશાળના પટાવાળાનું કામ કરવાનું ને ભણવાનું. ભણવાનો નંબર પ્રભુકૃપાથી પહેલો રહેતો.

હવે એમ થયું કે આમ ભણતાં ભણતાં તો ઘણાં વધારે વર્ષ લાગે. તેથી જો પ્રભુકૃપાથી બેચાર ધોરણ કૂદી શકાય તો તેટલાં વર્ષ બચે ખરાં. એવે પ્રસંગે શ્રી પ્રભુકૃપાએ એક નવા મુખ્ય શિક્ષક આવ્યા. તેમની સાથે અંતર્ગતપણે તે હેતુ દઢાવીને, દિલમાં પ્રાર્થનાનો ભાવ દઢાવી દઢાવીને તેઓનો સંબંધ સાધ્યો. તેમને ઘેર જાઉં કરું, શાકબાક પણ લાવી દઉં. કેંક ને કેંક રીતે મદદગાર બન્યા કરું. છોકરાંને રમાડ્યા કરું. તેમનાં પત્ની મારા પર ઘણો પ્રેમભાવ રાખતાં. મને જે તે ખાવાનું આપ્યા કરે. ઘરના દીકરાના જેવો હૃદયનો પ્રેમભાવ રાખતાં. એમ કરતાં કરતાં કુટુંબીજન જેવો થઈ ગયો, ને ચાર ધોરણ દોઢ વર્ષમાં પૂરાં કર્યાં.

આ બધું લખવાનું કારણ તો એ કે જ્યારે દિલમાં જે કંઈ કરવું છે, તેની ભાવનાનો પ્રચંડ અગ્નિ ઝળહળ કરતો બળ્યા કરતો હોય છે, તેવી વેળા કામ તો ગમે તેટલાં મળ્યા કરે તેની કંઈ કશી પડી હોતી નહીં.

‘જીવનસોપાન’બી.આ.,પૃ.૧૭૭

(૫) પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથેનાં સંસ્મરણો - (૧)

શ્રી મંજુબહેન મહેતા

[હરિ:ૐ આશ્રમ સુરતના ખાતમુહૂર્તના ચાર ફોટા છે હાલ અમેરિકા નિવાસી મંજુબહેન તરફથી આપણને પ્રાપ્ત થયા છે. તેઓ છેલ્લે જ્યારે ભારત આવ્યાં હતાં ત્યારે પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથેનાં તેમનાં સંસ્મરણ લખવા વિનંતી કરાયેલી. હવે તે લખાણ પ્રાપ્ત થતાં તેનો પ્રથમ હપતો પ્રકાશિત કરાયો છે. સંપાદક]

આજે પૂ.મોટા, પૂ. નંદુભાઈ, પૂ. ભીખુકાકા, પૂ. ઝીણાકાકા તથા આશ્રમનું ચેતનાભર્યું વાતાવરણ વગેરેની એટલી બધી જીવંત યાદ આવી કે હૃદય ભરાઈ આવ્યું ગદ્ગદ થઈ જવાયું, રડી પડાયું.

પૂ. મોટાની અપરંપાર કૃપાએ ૨૧-૨૧ દિવસ માટે એકવીસ વખત મૌનમાં બેસી શકી. બાકી મારા જેવી પામર બીકણ કોઈ જાતની ભૂમિકા વગરનીનું શું ગજું ? પૂ.મોટા, પૂ.ભાઈ, પૂ. ભીખુકાકા અને પૂ. ઝીણાકાકાની સારસંભાળ અને અમારા પ્રત્યેની અનહદ લાગણીનો અનૂભવ મૌનમાં સતત થતો રહ્યો છે. મૌનમાંથી ઘણી વખત બહાર નીકળી જવાનું મન થયું હતું પણ આ સૌનું પ્રોત્સાહન મળતું અને આનંદથી ટકી રહેવાતું.

પૂ. મોટાએ એક વખત મને કહ્યું કે તારું વિશાળ કપાળ છે. તું તો ઘણી નશીબદાર છે. મારું વજન ઘણું જ ઓછું રહેતું. માંડ ૮૦ પાઉન્ડ. ૮૨ પાઉન્ડ રહે. તબિયત પણ સારી નહિ. મારું વજન વધે એ માટે પૂજ્ય શ્રીમોટા પોતાના ખર્ચે મને મૌનમાં અમૂલ ચીઝનો એક પીસ રોજ ખાવા આપે અને પાછળ જ પડેલા કે વજન વધાર.

મૌનમાં હું બેસું ત્યારે દર વખતે કંઈ પૂ.મોટા આશ્રમમાં હોય નહિ પણ પૂ.ભીખુકાકા, પૂ.ઝીણાકાકા મારું બહુ જ ધ્યાન રાખે. સાંજે જમવાનું પતી જાય પછી અમારા રૂમ આગળ બેસી ભજન ગાય, અડધો પોણો કલાક ચાલે

આ રોજનો પોગ્રામ. મૌનમાં હું અને મારા હસબન્ડ ધીરુભાઈ સાથે બેસતા. પૂ. મોટાએ એક વખત ધીરુભાઈને કહ્યું કે મંજુને બે વખત મૌનમાં

બેસવાનું છે એક વખત ૨૧ દિવસ ને એક વખત ૧૪ દિવસ. તમારે રજા આપવાની. વર્ષમાં એક વખત તો મને ધીરુભાઈનો સાથ રહેતો.

પૂ. ભીખુકાકા કાયમ કહેતા કે તું કોઈ જન્મમાં પૂ. મોટાની દીકરી હોઈશ. પૂ.મોટાને કોઈ ફેંટા માટે સાડી ભેટ આપતા તો મને એ સાડી ભેટમાં મળતી. પૂ. મોટાએ જેલમાં છીપલી ઘસી ઘસીને ચળકાટ મારતી કરેલી, ચાર છીપલી હતી તેની કુંભકોણમ્માં ડબ્બી બનાવી હતી તે ડબ્બીઓ મને અને ધીરુભાઈને મૌનમાં બેઠાં હતાં ત્યારે ભેટ આપી. તે અમૂલ્ય ભેટ જીવની જેમ સાચવી છે. અમારે બે દીકરા છે તેમને એક એક આપી છે, બીજી પણ ઘણી ભેટ છે. એક ચાંદીના કપ રકાબી, એક ચાંદીનો મોર, એક સુખડની કોતરણીવાળી પેટી, એક લક્ષ્મી દેવીનો ચાંદીનો સિક્કો.

ધીરુભાઈને ટ્રેઈનિંગ માટે દહેરાદુન જવાનું હતું એટલે પૂ. મોટાની રજા લેવા ગયા. ત્રણ મહિના માટે જવાનું હતું. પૂ.મોટા કહે, 'તું મંજુને સાથે લઈ જાય તો હું તને હાર પહેરાવું.' ધીરુભાઈ કહે ત્યાં રહેવાની શી સગવડ છે વગેરે મને કંઈ જ ખબર નથી. કેવી રીતે એને લઈ જાઉં ? પૂ.મોટા કહે એ હું કંઈ ન જાણું એ તો બધું થઈ રહે. અમે દહેરાદુન ઊપડ્યાં અને મઝા કરી, જે મારી જિંદગીનો ખૂબ જ આનંદ ભર્યો અને અમૂલ્ય પ્રસંગ છે.

એક વખત પૂ. મોટાએ મને કહ્યું તમને માબાપના જે સંસ્કાર મળ્યા છે એવા ઘણા ઓછા માબાપ આપી શકે. શરૂઆતમાં હું મૌનમાં ૨૧ દિવસ બેઠી. કંઈ ગોઠે નહિ બહાર નીકળી જવાનું

મન થાય. મેં પૂ. મોટાને ચિટ્ટી લખી, મારી સ્થિતિ જણાવી. તેઓ તો બીજે દિવસે નડિયાદ જવાના હતા. તેમણે મને ચિટ્ટી લખી જણાવ્યું કે તારી બાને અને મોટીને આશ્રમમાં રહેવા બોલાવું છું, તે બંને અહીં રહેશે. મારાં સાસુને બધા મોટી કહેતા. તેઓ બંને રહેલાં. સાંજે મૌનરૂમ આગળ બેસી પૂ. ભીખુકાકા સાથે ભજન કીર્તન કરતા આશ્રમમાં તે વખતે કામ કરવા છોકરાઓ ન હતા. બધું કામ જાતે જ કરવાનું. જે કોઈ આવે તેને કામે લાગી જવું પડતું. આ બંનેએ આશ્રમમાં ઘણું કામ કર્યું.

શરૂઆતમાં આશ્રમમાં અવર જવર ઓછી એટલે અમે ઘણીવાર ત્રણચાર દિવસ આશ્રમમાં રહેવા જતા અને કામ કરતા. એક વખત પૂ. ભાઈ કહે ભીખુકાકા કોઈના વખાણ નથી કરતા પણ તારા ઘણા વખાણ કરે છે. પૂ. કાંતાબા કહે ભીખુકાકાને તો કામ કરે તે ગમે અને મંજુ બરાબર કામ કરે એટલે વખાણે જ ને.

અમે એક વખત નડિયાદ આશ્રમે ગયેલા. પૂ. મોટાને ડભાણ રાવજી કાકાને ત્યાં જવાનું હતું અમને કહે તમે પણ ચાલો ડભાણ, મોટરમાં છ જણ બેઠા. પૂ. મોટા કહે ગાડીમાં જગ્યા નથી એટલે હું મોટરના છાપરા પર બેસીસ અને બેઠા. મોટર નડિયાદની ભર બજારમાંથી પસાર થઈ, લોકો જોતા જ રહી ગયા. ઘણી વખત પૂ. મોટાની સાથે મોટરમાં જવાનું થયું છે. એક વખત મોટરમાં જતા હતા. બધા હરિ:ૐ હરિ:ૐ કરતા હતા પણ એક સૂરમાં નહિ એટલે ધીરુભાઈના મનમાં થયું કે બધા એક સૂરમાં ગાતા હોય તો કેવું? એટલે પૂ. મોટાએ તરત કહ્યું કે બધા એક સૂરમાં ગાઓ. આમ મોટાએ ધીરુભાઈના મનની વાત જાણી લીધેલી.

એક વખત પૂ. મોટા અને હું રસોડામાં શાક સમારતા હતાં ત્યારે પૂ. મોટા મને પૂછે કે તારાં સાસુ અમારા બધા સાથે તો સારા પણ તારે માટે

કેવા? મેં કહ્યું કે હું એમના સપાટામાં આવતી જ નથી. આ સાંભળી પૂ. મોટા એટલા તો ખુશ થયા કે બેઠા હતા ત્યાંથી એકદમ ઊછળ્યા. પૂ. મોટાએ મારું એટલું બધું ધ્યાન રાખ્યું છે, સંભાળ લીધી છે કે એટલું તો માબાપ પણ ન લઈ શકે, પણ અફસોસની વાત એ છે કે એમના પ્રેમભાવને યોગ્ય ન રહી અને નાલાયક રહી. લાયકાત વગર કશું પચે નહિ. બધું ઉપરથી જ વહી જાય અને પાછળથી પસ્તાવાનો પાર ન રહે.

મારા બંને દીકરાઓને જનોઈ પૂ. મોટાએ આપી હતી. હેમન્ટને અમેરિકા મોકલવાનો એમનો વિચાર અને પ્રયત્ન, અમને તો હેમન્ટ અમેરિકા જાય એવો સ્વપ્નેય વિચાર નહિ. બીજા પુત્ર ગિરીશના જીવનમાં પણ ઘણી સહાય કરી.

ધીરુભાઈનું પ્રમોશન એ M.Sc. ન હતા એટલે અટક્યું હતું. કામમાં પાવરધા પણ M.Sc. નહિ એટલે આગળ અવાય નહિ. પૂ. મોટાએ પાછળ પડીને એમને M.Sc. ની ડિગ્રી માટે તૈયાર કર્યા. પૂ. મોટા તો ભૂતની જેમ પાછળ પડેલા. આખરે M.Sc. થયા અને આગળ વધ્યા.

અમારી કોઈપણ જાતની લાયકાત વગર અમને પૂ. મોટાનું અમારા જીવનમાં માર્ગદર્શન, અણધારી મદદ મળતી રહ્યા કરેલી તેની કદર અમે ન કરી શક્યાં, તેનો પારાવાર અફસોસ રહે છે. “અબ પછતાયે હોત ક્યા જબ ચીડિયા યુગ ગઈ ખેત” પૂ. મોટા કહેતા કે મારા ગયા પછી તમે પોકે પોક મૂકીને રડવાના છો.

એક વખત પૂ. મોટાનો મુકામ અમારે ત્યાં વડોદરામાં હતો. માર્ય મહિનો હતો એટલે ગરમી ખરી. આમેય પૂ. મોટાને બહુ ગરમી લાગે. એમને માટે પંખાની બરાબર વ્યવસ્થા કરવી પડે. એટલે અમે પંખાની બરાબર વ્યવસ્થા કરેલી. બે ટેબલ ફેન રાખેલા અને એક સીલીંગ ફેન હતો. પૂ.મોટા

કમરના શેક માટે હીટિંગ પેડ રાખતા. તેમણે અચાનક બૂમ પાડી. ભાઈ શોક લાગે છે. ધીરુભાઈએ પેડ તપાસ્યું. બીજું બધું જોયું અને એ જ પેડ પૂ. મોટાએ વાપર્યું. પછી તો કંઈ શોક લાગ્યો નહિ. બીજે દિવસે પૂ.મોટા વિદાય થયા. એમના ગયા પછી મારાં નણંદ ડો લીલાબહેનને થયું કે ઉપરનો ફેન ઉપર લઈ જાઉં એટલે એમણે ફેન ઉપાડ્યો સખત શોક લાગ્યો. હાથમાં ફેન સાથે ચોટી જ ગયાં. તેની બહેનપણી પણ ચોટી ગઈ. મારાં સાસુ બાજુના રૂમમાં સૂતેલાં. ચીસાચીસ થઈ એટલે બેબાકળાં ઊઠ્યાં. જુએ છે તો બંને છોકરીઓ ફેન સાથે ચોટી ગયેલી. આ જોઈને એમની સ્થિતિ એવી કે એ કંઈ જ ન કરી શકે અને આવી વખત કશું ભાન પણ ન રહે પણ તેમણે ફેનનો પ્લગ ખેંચી નાખ્યો અને ફેન નીચે પડ્યો અને મારાં નણંદ બચી ગયાં, મારાં સાસુને બુદ્ધિ આપનાર કોણ ? મારાં નણંદ હેમખેમ બચી ગયાં. પૂ. મોટાને મળવા લીલાબહેન તરત જ નડિયાદ આશ્રમે ગયાં અને એમના ખોળામાં માથું મૂકી રડ્યાં.

પૂ. મોટાનો ઉત્સવ જ્યાં હોય ત્યાં અમે અચૂક જતાં. હું જાત જાતના પૂ. મોટા માટે હાર બનાવતી. એક વખત ચારોળીનો હાર બનાવ્યો હતો. ઉત્સવમાં એની હરાજી થતી અને પૂ. મોટા એના પૈસા ઉપજાવતા. એક વખત એલચીનો હાર બનાવ્યો હતો. એલચીને લીલી કેસરી ખાવાના રંગથી રંગી ત્રિરંગી હાર બનાવેલો. કાગળના ગુલાબનાં ફૂલ બનાવ્યાં હતાં. નરોડાના ઉત્સવ વખતે મૌનમાં આ હાર બનાવેલો. મૌનમાંથી જ્યારે બહાર નીકળ્યાં તે દિવસે જ નરોડામાં ઉત્સવ હતો. અમે નીકળીએ કે તરત જ નરોડા જવાની વ્યવસ્થા પૂ. ભીખુકાકાએ કરી રાખેલી. નરોડાનો તે ઉત્સવ તો ભવ્ય હતો.

હરિ:ઊંની ધૂન સાથે ગરબા કરેલા, ખૂબ આનંદ કરેલો.

સાકરિયા વરિયાળી દાણા આવે છેને ? તેવા મેં મમરા પર ઘરે સાકરિયા બનાવી તેનો હાર બનાવેલો. મરાઠી લોકો સંક્રાંત પર ઘરે સાકરિયા બનાવી નવી વહુ હોય તેને માટે ઘરેણાં બનાવે અને એને તે દિવસે પહેરાવે, તેમની પાસેથી સાકરિયા કેમ બનાવવા તે હું શીખેલી. મમરા પર. એટલા માટે કે સોયમાં પરોવી શકાય.

એક વખત ઉત્સવમાં અમે ગયેલાં પૂ. મોટાએ બૂમ પાડી. મંજુલા હાર લાવી ? તે વખતની મારી દશાની કલ્પના કરો ? હું હાર નહોતી લઈ ગઈ.

અમદાવાદ કે વડોદરા પૂ.મોટા જ્યાં હોય ત્યાં અમે જઈએ જ. એક વખત મણિનગર સી.ડી. શાહ સાહેબને ત્યાં પૂ. મોટા હતા. હું ત્યાં ગયેલી. ત્યાંથી પૂ. મોટા કાંટાવાળા સાહેબને ત્યાં જવાના હતા. વિદાય આપવા મોટર આગળ બધાં ઊભાં હતાં. હું પણ ત્યાં હતી. પૂ. મોટા મને કહે મંજુલા બેસી જા મોટરમાં. હું તો ચંપલ પહેરવા પણ ન ગઈ અને બેસી ગઈ, અમારું રહેવાનું જૂના સચિવાલય આગળ હતું.

પૂ.મોટાને કોટિ કોટિ દંડવત્ પ્રણામ કર્યેથી પણ એમનું ઋણ ચૂકવી શકાય એમ નથી. એમની યાદ સતત રહે અને જન્મોજન્મ એમની સાથે રાખે. ટીપી ટીપીને સીધી કરે એ જ દર્દભરી પ્રાર્થના.

પૂ. નંદુભાઈ, પૂ. ભીખુકાકા, પૂ. ઝીણાકાકાને ઘણા ભાવભર્યા પ્રણામ. અમારા પ્રત્યે એમના પ્રેમભાવની તો વાત જ શી ? પૂ. મોટા કહેતા કે તું ભાગ્યશાળી છે. તેનો અનુભવ જીવનમાં થતો જ રહ્યો છે. હરિ:ઊં.

□

(૬) પ્રેરક વિભૂતિ મહાત્મા ગાંધી (૩)

શ્રીમોટા

ગૂજરાત હરિજન સેવક સંઘમાં હું સભાસદ પણ ન હતો, તેમ છતાં ઘણીયે વેળા ગૂજરાત હરિજન સેવક સંઘની સામાન્ય અને કાર્યવાહક સભા પણ નડિયાદમાં મારે ઘેર ભરાતી. મારે માટેનો તેમનો તે સદ્ભાવ હું ભૂલી શકતો નથી. એક વેળા આપણી તેવી સભામાં 'નિત્ય યુવાન' શ્રી નરસિંહકાકા પણ પધારેલા. આપણી સભાનું બધું કામકાજ જે રીતે થતું હતું તે બધું તેમણે પહેલાં તો જોયા કર્યું. આપણે પણ જે જે કામ પર જે જે ઠરાવો કરવાના હતા તે કરી લીધા ને કામથી જ્યાં પરવાર્યા, ત્યાં નરસિંહકાકા આપણને સંબોધવા લાગ્યા કે 'આ રીતે કદી પણ અસ્પૃશ્યતા નાબૂદ થઈ જવાની નથી. હિંદુ સમાજની સામે હરિજનોને સત્યાગ્રહ કરવાનો કાર્યક્રમ આપણે આપવો જોઈએ. જાહેર કૂવાઓમાં હરિજનોએ પાણી ભરવા જવું, જાહેર તળાવમાં નાહવુંધોવું અને મંદિરોમાં દર્શન કરવા જવું - આવા જુદા જુદા પ્રકારના સત્યાગ્રહના કાર્યક્રમો હરિજનો આગળ મૂકવા ને તે રીતે એક મોટો ભારે પ્રયંડ આવી રીતનો વેગ પ્રગટાવવો. તમારા સંઘની આવી બધી રીતો (અલગ શાળા, અલગ આશ્રમો, શિષ્યવૃત્તિ, અલગ કૂવા ખોદાવવા વગેરે વગેરે) અસ્પૃશ્યતાને કાયમ રાખવા માટે હોય એવું મને લાગે છે. અને તમે જુવાન લોકો આવો એકડો બગડો શીખવવાને મંડી પડ્યા છો, તે બધું તદ્દન અર્થ વગરનું છે.' આવા પ્રકારના ભાવાર્થનું તેઓ બોલ્યા હતા. તેમના બોલવામાં તેમની સાચી લાગણી જરૂર પ્રગટેલી હતી.

તેઓ જ્યારે આ પ્રમાણે બોલતા હતા ત્યારે જ મેં તો નક્કી કરી લીધું કે આપણે કામ તો કરીએ છીએ મહાત્મા ગાંધીની આવા પ્રકારની સલાહ ને દોરવણીથી. ગૂજરાત હરિજન સેવક સંઘના જૂના

કાળમાં પણ તેના કેટલાક કાર્યકર્તાઓને આવા કાર્યક્રમ પરત્વે બરાબર સંતોષ થતો ન હતો, તેથી તેમણે મહાત્મા ગાંધીની સાબરમતી આશ્રમમાં એકવાર મુલાકાત ગોઠવી હતી, તે પ્રસંગ પણ યાદ આવ્યો. ત્યારે પણ તેમણે (ગાંધીજીએ) આ જ રચનાત્મક પ્રકારના કાર્યક્રમને વળગી રહેવાનું ખાસ સૂચવ્યું હતું. તે ઉપરાંત, તેમણે કહ્યું હતું કે 'હરિજનોમાં ખાસ હળવું, ભળવું, મળવું. તેમની સાચી ફરિયાદ હોય, જે કંઈ હિંદુ સમાજ તરફથી કનડગત થતી હોય ને એવી બીજા પ્રકારની હેરાનગતિ થતી હોય તે બધી દૂર કરાવવાને ઉત્સાહપૂર્વક મથવું, તેમના ઉદ્યોગોને સજીવન કરાવવાને પ્રયત્ન કરવા. આ બધી હકીકતની મને જાણ હતી.

તેમ છતાં નરસિંહકાકાએ આપણને પડકાર આપતું જે પ્રવચન કર્યું, તેને તો ઝીલી લેવું જ. મેં તાત્કાલિક નિર્ણય મનમાં કરી લીધો કે સંઘમાંથી રાજીનામું આપીને તેમની પાસે જવું ને તેમના સૂચવવા પ્રમાણેના સત્યાગ્રહના કાર્યક્રમમાં ઝંપલાવવું. તે વેળાએ તમને મારા મનમાં જાગેલી પરિસ્થિતિ અને થયેલા નિર્ણયની હકીકત સાફસાફ જણાવી. તમે પણ મારી સાથે ઉત્સાહપૂર્વક તૈયાર થયા. મારે માથે તો તે કાળે કેટલી બધી જવાબદારી હતી ! કેટલાં બધાં કુટુંબીજનને પોષવાનાં હતાં ! તેમ છતાં આપણી જુવાનીને પડકાર આપે એવું નરસિંહકાકાનું પ્રવચન મૂંગે મોઢે ગળી જવાની તૈયારી આપણી ન હતી. તેથી આપણે બંનેએ તત્કાળ સંઘમાંથી રાજીનામું આપી દીધું અને બીજે જ દિવસે સવારે બિસ્તરા-પોટલાં બાંધીને આણંદમાં નરસિંહકાકાને ઘેર ગયા. આપણને તેમને ઘેર આવેલા જોઈને તેઓ તો બહુ જ અચંબો પામ્યા. આપણે પછી

તેમને કહ્યું કે ‘અમે તો સંઘમાંથી રાજીનામું આપીને તમારા એ અસ્પૃશ્યતા નિવારણ માટે સૂચવેલા સત્યાગ્રહના કાર્યક્રમમાં જંપલાવવાને આવેલા છીએ. માટે હવે તમે સરદારી લો. તમે કહો તે ઠેકાણે ને તે કૂવે માથાં ભંગાવવાને અમારી તૈયારી કરીને અમે આવેલા છીએ,’ આપણને આવી રીતે તદ્દન અણધાર્યા આવેલા જોઈને અને બધું સાંભળીને તેઓ તો સ્તબ્ધ થઈ ગયા.

તે સમયે મહાત્મા ગાંધી બોરસદમાં ઈર્વિન-ગાંધી કરાર જે થયા હતા, તેની તપાસણીના કામમાં હતા. એટલે નરસિંહકાકાએ થોડીક વાર વિચાર કરીને આપણને જણાવ્યું કે ‘હું બોરસદમાં જઈને ગાંધીજીની પહેલાં સલાહ લઈ આવું.’ તે પછી તેઓ ત્યાં ગયા, અને આ બધી બનેલી હકીકત તેમને કહી સંભળાવી. ત્યારે ગાંધીજીએ તેમને કહ્યું કે ‘હરિજનોમાં જ્યાં સુધી ખરેખરું આંતરિક બળ પ્રગટ્યું નથી અને તેમની તેવી પાકી તૈયારી નથી, તેવી સ્થિતિમાં આપણે જો તેમની પાસે સત્યાગ્રહ કરાવીશું તો ઊલટી તેમની કફોડી સ્થિતિ થવાની. તેમને થનારી કનડગતનો પાર નહિ રહે. આપણે તેઓને એટલે કે હરિજનોને મોકળાશ પ્રગટે એવું કશું કરી શકવાના નથી ને સત્યાગ્રહથી કરીને તે લોકને તો ઊલટા વધારે બીકણ અને વધારે નબળા પાડવાના. માટે હાલમાં તેમની કને તમે સૂચવો છો તેવી જાતનો સત્યાગ્રહ કરાવવો મુદ્દલે યોગ્ય નથી.’ તે પછી નરસિંહકાકા આણંદ પાછા ફર્યા અને આપણને મળીને ગાંધીજી સાથે તેમનો થયેલો બધો વાર્તાલાપ કહી સંભળાવ્યો અને બોલ્યા કે દિલગીર છું કે આપણાથી હાલમાં આ બાબતમાં વધારે કશું બની શકે તેવી શક્યતા નથી. પરંતુ તમારા બંનેનાં હિંમત, સાહસ અને સહનશક્તિ જોઈને મને આનંદ થયો છે. આપણા આવા પ્રકારના વર્તાવથી તેમને ઘણો આનંદ થયો હતો.

આ પ્રસંગ લખવાનો હેતુ તો એ છે કે કોઈ પણ આપણી મદ્દનગીને પડકાર કરે ને તે આપણે નીચી મૂડીએ સહન કરી લઈએ તો તે મુદ્દલે યોગ્ય નથી - જોકે એ પણ ખરું છે કે જીવનમાં કેટલીક વખત આવા પ્રસંગ ઊપજતાં વિવેક પણ રાખવો પડે છે, નમ્રતા પણ રાખવી પડે છે. આંધળિયાં કરીને એકદમ ભૂસકો મારવો તેનું નામ સાચી મદ્દનગી નથી. આપણા સાધનાના ક્ષેત્રમાં પણ આપણી મદ્દનગીને અનેક વાર પડકાર થાય છે. એટલા માટે મારી તો બધાં સ્વજનોને વિનંતી છે કે જીવનની મદ્દનગીને સદાય જીવતી રાખજો. મદ્દનગી દાખવવાના પ્રસંગે કદી પણ પીઠ ફેરવશો નહિ. પરાક્રમને વાપર્યા કરવાથી જ પરાક્રમ વિશેષ પરાક્રમમાં પ્રગટે છે. શૌર્ય, સાહસ, હિંમતનું પણ તેવું જ છે. પહેલાં પહેલાં જ્યારે પણ મને કોઈ કહે કે ‘અમુક સ્થળ તો ભારે ભયંકર છે અને ત્યાં કોઈથી પણ જઈ શકાય તેવું નથી,’ ત્યારે તેવે સ્થળે અભયની ભાવના કેળવવાના હેતુથી ત્યાં ત્યાં હું તો બેઠક જતો અને મારા સાધનાના ભાવમાં એકાગ્રપણે પ્રભુકૃપાથી રત રહેવાનું બન્યા કરતું. તમને સર વોલ્ટર સ્કોટની પેલી બે લીટીઓ યાદ છેને ?

For, if a path be dangerous known,
Danger it self is lure alone

(જો કોઈ રસ્તો ભયંકર રસ્તા તરીકે જાણીતો હોય, તો એ જોખમ કે ભય જાતે જ શૂરવીરને તે રસ્તે જવાને આકર્ષે છે.)

એ રીતે મને પણ પ્રભુકૃપાથી પરિસ્થિતિ કે સ્થળનાં ભયંકરતા અને ડર તેનો સામનો કરવાને પ્રેરતાં. જીવનમાં સાહસ, હિંમત, શૌર્ય વગેરે ભાવના કેળવવાને માટે પ્રસંગ એ તો ધાર તેજ કરવા માટેના પથ્થર જેવો છે. એવા પ્રસંગને જ્યારે જ્યારે તક સાંપડે ત્યારે ત્યારે ઉમળકાથી વધાવી લેવાનું કરવું. □
‘પ્રેરક વિભૂતિ મહાત્મા ગાંધી’, બી.આ., પૃ. ૨૧ થી ૨૫

(૭) જીવન્મુક્તિનાં સાત સોપાન (૪)

શ્રીપ્રેમ અવધૂત

(ગતાંકથી આગળ)

તમે જેને ઈષ્ટદેવ માનો છો, એ ઈષ્ટદેવ આ વિશ્વને ઉત્પન્ન કરી આખા જગતમાં રહ્યો છે. એ સર્વ જગ્યાએ રહ્યો છે અને એનું મૂર્તસ્વરૂપ, એ તમારો ઉપાસ્ય દેવ. એવી કોઈ વસ્તુ નથી કે જેમાં તમારો ઈષ્ટદેવ સમાયો ના હોય. આવો એકનિષ્ઠ ભાવ જ્યાં સુધી તમને પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી તમારી ઊર્ધ્વગતિ થશે નહિ. એટલે તમે આગળ જઈ શકશો નહિ. એકનિષ્ઠાનું ફળ અવળું ન સમજતાં કે હું એકને જ પગે લાગું, બીજાને નહિ લાગું. બીજાને માનું નહિ એમ નહિ. એ તો સર્વમાં છે. એકનિષ્ઠા પક્વ થાય ત્યારે જગતના સર્વ પદાર્થોમાં એને એનો ઉપાસ્ય દેવ દેખાય. ગુરુમહારાજની સેવામાં રહેવાથી સંયમ અને એકનિષ્ઠા એની મેળે તમારી આગળ આવીને ઊભા રહેશે. હું જેની ઉપાસના કરું છું એ દેવ સર્વમાં વ્યાપેલો છે અને એ સર્વે એનામાં છે. આવી એકનિષ્ઠા જેનામાં થઈ એને અરધો સાક્ષાત્કાર એ જ સમયે થઈ ગયો. આ એકનિષ્ઠા આવવી કપરી છે, કઠણ છે. સંયમ એટલે એકલો ઈન્દ્રિયોનો જ નહિ, પણ બધી જ રીતનો સંયમ. આપણે એવું સંયમિત જીવન જીવવું જોઈએ. જો અવધૂતના થવું હોય તો વાણીનો સંયમ, ખાવાનો સંયમ જોઈએ. જીભને મુક્ત મૂકી દઈએ તો ? ધ્યાન ધરવા બેસવું હોય તો ભજિયાં કે ગોટા ખાઈને બેસી જઈએ તો ધ્યાન શક્ય નથી. એટલે જીભને બરાબર સમજપૂર્વક પકડી રાખો, નહિ તો બમણાં વેગથી ઊછળશે. માટે જ સંયમનો મુદ્દો ઉઠાવ્યો છે. ભોગ સાથે એને સીધો સંબંધ છે. ભોગ એટલે એકલો સ્ત્રીભોગ નહિ, પણ જગતના બધા જ વિષયો સાથે જીભને સંબંધ છે. કારણ બધી જ ઈન્દ્રિયોને તેમાંથી પોષણ મળે છે. એટલે ગુરુમહારાજે પહેલું ચરણ સંયમનું કહી દીધું કે, માણસનું જીવન સંયમિત હોવું જોઈએ. ગમે તે ખાવું, ગમે ત્યાં ખાવું અને પછી ભગવાન તરફ દૃષ્ટિ કરવી અથવા ભગવાનને મેળવવા તે બાબત પર ગુરુમહારાજે ચોકડી મારી છે. એટલે

પહેલો સંયમ કહ્યો છે. સંયમપૂર્વકનું જીવન અને એકનિષ્ઠા એ બે વસ્તુ હોય એટલે દેવત્વને ઊભા રહેવાનો ફાઉન્ડેશન સ્ટોન-પાયાનો પથ્થર-તૈયાર થઈ ગયો. આ સિવાયની આપણી જે ભક્તિ છે, તે કેવી છે તે બાપજીએ મને કહેલા શ્રીમુખના શબ્દોમાં કહું છું : “તમે બધા શ્રદ્ધાવાળા છો, પણ નિષ્ઠા ગુજરાતમાં ક્યાંક જ છે.” એટલે તમને કહ્યું કે, ભક્તિ એકનિષ્ઠા હોવી જોઈએ. નિષ્ઠાયુક્ત હોવી જોઈએ. ભક્તને એના ઉપાસ્યદેવ પર એકનિષ્ઠા હોવી જોઈએ. પતિ એ જ દેવ. પત્નીને પતિ પર એકનિષ્ઠા હોવી જોઈએ. જો તમારે ભક્તિ કરવી હોય તો સંયમપૂર્વક જીવો. તમારા જીવનના એક એક હલન ચલનને સંયમમાં રાખો. આપણે સમય ક્યાં વીતાવીએ છીએ તેનું ધ્યાન રાખો ને નાનામાં નાની દરેક બાબતમાં તમારું સંયમપૂર્વકનું જીવન તેના પર દેખરેખ અને એકનિષ્ઠા રાખો. ચારે પુરુષાર્થની સિદ્ધિ કરવી હોય તો એકદેવમાં એકનિષ્ઠા વડે અષ્ટાંગ યોગ સધાય. હું સાદી ભાષામાં સહેલાઈથી સમજાય તેવું કહું તો પરમાત્મા સાથેનો આપણો મિલનનો યોગ થાય. જીવને ઈશ્વરના મિલનનો યોગ. એકનિષ્ઠા અને સંયમ. સંયમ અને એકનિષ્ઠા તમને જીવભાવ નિવારીને શિવભાવમાં સ્થિત કરી દેશે.

નામસ્મરણ : ‘નાનક દુખિયા સબ સંસારા,
જો સુખીયા સો નામ અધારા.’

નામ કેવી રીતે લેવું અને નામનું ફળ શું ? તો પહેલાં તો શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ ને વિશ્વાસ હોવો જોઈએ. વિશ્વાસ વિના સ્મરણ બહુ લાંબે ગાળે ફળ આપે છે પણ વિશ્વાસ ઊભો થાય તો તરત જ ફળ મળે. ગુરુ પ્રત્યે દેવભાવ રહેતો હોય તો ગુરુનું નામ જપી શકાય. એ નામ પર શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ થવાં જોઈએ. તો એ ફળ આપે છે. એ નામસ્મરણ તમને ક્યાં લઈ જાય ? નામ નામીનો ભેદ મટીને નામી આપ હો જાય. નામસ્મરણ કરતાં કરતાં સર્વનું

વિસ્મરણ થઈ જાય એવું સ્મરણ કરવું જોઈએ. બધું વિસરી જઈએ એવું સ્મરણ હોવું જોઈએ. સ્મરણ કેવી રીતે કરવાનું? તો બાપજીએ લખી દીધું છે કે, ‘શ્વાસે શ્વાસે દત્તનામ સ્મરાત્મન્ ।’ બને તો પહેલાં જીભથી સ્મરણ કરો. શરૂઆતમાં તમે શ્વાસ સાથે સ્મરણ કરી શકવાના નથી, તો જીભથી શરૂઆત કરો. પણ તેનો અંત લાવો. તમે શ્વાસે શ્વાસે આ બાપજીએ સરસ ગોઠવણી કરી છે. આ શ્વાસે અથવા શ્વાસે શ્વાસે આપણે સવારથી સાંજ સુધી શ્વાસોશ્વાસ કરીએ છીએ તો એક શ્વાસ અંદર ગયો અને ઉચ્છ્વાસરૂપે બહાર આવ્યો. તો અંદર ગયા પછી થોભી જાય છે. જે વચ્ચેનો શ્વાસ છે એ વિશિષ્ટ શ્વાસ છે. એને પકડીને બેસી જવાનું છે એટલે તમારું કામ થઈ જાય. એક શ્વાસ પૂરો થાય ને બીજો શ્વાસ શરૂ થાય એની વચ્ચેનો જે સમય છે એ વિશિષ્ટ શ્વાસ છે. એમાં સ્થિર થાવ તો એના ઉપર પરમાત્મા પૂરેપૂરા પ્રસન્ન થાય. બાપજીએ જે ‘શ્વાસે શ્વાસે દત્તનામ સ્મરાત્મન્’ કહ્યું છે, એની સાથે આ સંકળાયેલું છે. આપણે પરમાત્માનું નામ લેવું જોઈએ. પરમાત્માનું નામસ્મરણ એ સર્વશ્રેષ્ઠ છે. સર્વનું વિસ્મરણ થાય, અન્ય સર્વ વિસરાઈ જાય એવું આપણે કરવું જોઈએ. ખોરાકથી તન શુદ્ધિ થાય છે. ખોરાક સાત્ત્વિક હોય તો પછી તમારો જે મંત્ર જપ છે, તેનું ફળ તરત જ પ્રગટ થશે, આપણા અનુભવમાં આવશે.

ગુરુમહારાજનાં ચરણમાં ગયા પછી આપણે એ વાતનું ધ્યાન રાખવાનું છે કે, આચાર શુદ્ધિ, વિચાર શુદ્ધિ, તન શુદ્ધિ અને મનની શુદ્ધિ. ધીરે ધીરે મંત્ર, જપ અને શુદ્ધ સાત્ત્વિક આહાર એટલી આપણી આ જવાબદારી છે. આપણે જેને પરમાત્મા કહીએ, એનું નામ લેવાથી, એ પરમાત્માનાં જે નામો છે ‘વિષ્ણુ સહસ્ર નામ’ તો તે આ નામથી જ પ્રાપ્ત થાય છે ને રંગ અવધૂતજીનું નામ લેવાથી પણ થાય છે. એને માનવ ન સમજવો. આ મંત્રોના ઉચ્ચારથી, થતા ધબકારથી આખા શરીરમાં લોહી દ્વારા તમારા શરીરને

શુદ્ધ કરે છે. પહેલા તનશુદ્ધિ થાય પછી મનશુદ્ધિ થાય. મન શાંત થયા પછી પરમ કૃપાળુ પરમાત્માની કૃપાથી આ જીવભાવમાંથી શિવભાવમાં સ્થિત થવાય. મંત્રની આટલી શક્તિ છે, તો મંત્ર દ્વારા આપણે બધાએ જીવભાવ વિસારવાનો છે. આપણે બધાએ આ નામામૃતના સાગરમાંથી અમૃત પીવાનું છે. આપણે દીકરા માટે, ઘર માટે, વ્યવહાર માટે, સંસાર માટે વ્યર્થ વાતોમાં કેટલો બધો સમય બરબાદ કરીએ છીએ? પરમાત્મા તમારા સમયની નોંધ લે છે. તમે તમારા હાથે જે કર્યું એ જ તમારી સાથે આવવાનું છે. પરમાત્મા કેટલો દયાળુ છે કે તમે એક પલ પણ એને મનથી યાદ કરો તો એ તમને ક્યારેય ભૂલતો નથી. બસ, આટલું સમજીને નામસ્મરણ કરીએ. ભગવાનનું નામ લે તેની આંખો નિર્મલ થાય. એની વાણી અમૃત ઝરતી હોય. કાયા છે એ કંચન જેવી બની જાય. એ કાયાને જોઈને આનંદ થાય. અંદર-બહાર ભગવાનનું નામ લઈને પરિશુદ્ધિ કરીને એક એક અણુને શુદ્ધ બનાવી દેવાનો છે પરમાત્મા એ તત્ત્વ સ્વરૂપ છે. એનું કોઈ એક નામ નથી. એનું કોઈ એક રૂપ નથી. એનો કોઈ આકાર નથી. મૂળ વસ્તુ એક જ છે જેમાં આ વિશ્વ રહે છે. જેમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે અને જેમાં સમાઈ જાય છે. આખા જગતમાં એ એક જ તત્ત્વ ભરેલું છે. એમાંથી જ આપણે બધાં ઉત્પન્ન થયા છીએ. આપણી વાણી શુદ્ધ કરવી હોય તો પરમાત્માનું નામ છે, કોઈ પણ પરમાત્માનું નામ. એના અક્ષરોમાં એવી શક્તિ છે કે એના ઉચ્ચારમાત્રથી તમારા અંતઃકરણની શુદ્ધિ થાય છે. પરમાત્માનું નામ લેવાથી એની સાથે એવો નાતો થઈ જાય છે કે તમે જેની ઉપાસના કરતા હોવ એ દેવ ચોવીસે કલાક તમારી ખબર રાખે. તમારી એક એક ચીજની જરૂરત એ પોષે છે અને છતાં એ એક થઈને રહે છે. તો આ સત્ ચિત્ આનંદ સ્વરૂપ પરમાત્મા છે, એ આ જીવભાવ નિવારીને એ પોતે એને સચ્ચિદાનંદ બનાવી દે. નામસ્મરણમાં આટલો મોટો ગુણ છે. (ક્રમશઃ) □

યોગનું પહેલું અંગ યમ-તેના પાંચ અંશો છે. (૧) અહિંસા (૨) સત્ય (૩) અસ્તેય (૪) બ્રહ્મચર્ય અને (૫) અપરિગ્રહ.

યમો-નિયમો કેવલ યોગીઓના જ અર્થે છે એવું નથી. એ અખિલ માનવ સમાજને અર્થે છે. તે જ સમાજધર્મ છે. તે સર્વધર્મ છે. સનાતન છે.

અહિંસા

કર્મ, મન અને વાણી દ્વારા કોઈ પણ પ્રાણીને કોઈ પણ પ્રકારનું કષ્ટ ન દેવું, તેનું નામ અહિંસા. સાધકે એ કદાપિ ન ભૂલવું જોઈએ કે પોતે યોગસાધના દ્વારા પોતાના અસ્થિર ચિત્તને સ્થિર કરવા માગે છે. જેના ચિત્તમાં રાગદ્વેષ વિષયક વિચારો વિપુલ હોય છે, તેનો યોગમાં એકદમ પ્રવેશ થતો નથી.

શાંત અને સ્વસ્થ ચિત્તે યોગસાધના કરવા માટે બહારની શાંતિની અનિવાર્ય આવશ્યકતા હોય છે. જો કોઈ પણ પ્રાણીને ઈચ્છાપૂર્વક કે અજાણતાં કોઈ ક્રિયા દ્વારા કષ્ટ કે હાનિ પહોંચાડ્યાં હશે, તો તે તમારા પ્રત્યે દ્વેષ પ્રકટ કરશે, તેમ જ તમને કષ્ટ અને હાનિ પહોંચાડવા માટે પ્રયત્ન કરશે જેથી તમારે સ્વરક્ષા માટે સાવધ રહેવું પડશે.

એક તો મનમાં છલોછલ અશાંતિ ભરેલી છે અને તેવી સ્થિતિમાં તમે નવી અશાંતિને આમંત્રણ આપશો તો યોગસાધના કોઈ કાળે કરી શકાશે નહિ. વળી, તમે જો કોઈને માટે મનમાં દ્વેષ કે તિરસ્કાર ભરી રાખશો તો તે દ્વેષ કે તિરસ્કાર ક્યારેક પ્રબલ બની સામાને કષ્ટ કે હાનિ પહોંચાડ્યા વિના રહેશે નહિ અને પરિણામે બાહ્ય વિગ્રહ ઊભો થશે અને મનની અસ્થિરતા અનેકગણી વધી જશે.

યોગસાધના કરતાં કરતાં પ્રતિદિન પ્રેમભાવનાને અતિપ્રબલ બનાવતા જવાની છે. જો તમે દ્વેષ કે તિરસ્કારપૂર્વક કોઈપણ વ્યક્તિને કટુ વચનો સંભળાવશો તો તેનું પરિણામ એ આવશે કે સામી વ્યક્તિના હૃદયને અસહ્ય આઘાત થશે અને પ્રત્યાઘાત માટે તે ઉત્તેજિત થશે. વળી એ ઉત્તેજનાના પ્રતિકાર માટે તમે પણ વિશેષ ઉત્તેજિત બની જશો. આવી સ્થિતિથી પણ મનની અસ્થિરતા અનેકગણી વધી જશે. પરિણામે યોગસાધના અસાધ્ય બની જશે. અતઃ સ્વમનની શાંતિ જળવાઈ રહે તે જ રીતે વર્તવું આવશ્યક છે.

યોગસાધનાનો આરંભ કરનાર પ્રત્યેક સાધકમાં અહિંસાની માત્રા એક સમાન હોતી નથી. એટલે પ્રત્યેક સાધકને પ્રાપ્ત અહિંસામાં ધીમે ધીમે વૃદ્ધિ કરતા રહેવાનું હોય છે. સાધના જેમ જેમ સમૃદ્ધ થતી જાય છે તેમ તેમ અહિંસા પુષ્ટ થતી જાય છે. સિદ્ધ મહાપુરુષની અહિંસા વિકસિત મહાવૃક્ષ સમાન અને સાધકની અહિંસા બીજ અથવા તો અંકુરિત બીજ સમાન હોય છે. પગલે પગલે પંથ કાપવાનો હોય છે. આ વાતનું કદાપિ વિસ્મરણ થવું ન ઘટે.

માનવમનનો મોટો અંશ હિંસાના સ્વાધિકારમાં હોય છે. સંસારમાં માનવને કટુ અનુભવોની ઉપલબ્ધિ ઘણી વધારે હોય છે. તેની સામે મધુર અનુભવો ઘણા જ ઓછા હોય છે. આ કારણે માનવીનું મન હિંસાથી જ પરિપૂર્ણ ભરેલું હોય છે. મોક્ષની ઈચ્છાવાળો તો સાત્ત્વિક પ્રકૃતિનો જ હોય છે. તે છતાં ક્યારેક રજોગુણ તથા તમોગુણના પ્રવાહમાં તણાયા વિના રહેતો નથી.

અહિંસાનો પ્રાદુર્ભાવ સત્ત્વગુણની અવસ્થામાં અને હિંસાનો ઉદ્ભવ રજોગુણ અને તમોગુણમાં

થાય છે. માનસિક સ્વસ્થતા સદ્ગુણોની ખાણ છે જ્યારે માનસિક અસ્વસ્થતા દુર્ગુણોની ખાણ છે. ધર્મ, અર્થ અને કામના પુરુષાર્થીઓ પ્રાયઃ રાજસી પ્રકૃતિના હોય છે. તેઓ સાત્ત્વિક પ્રકૃતિના સાધકો કરતાં અધિક હિંસા કરી બેસે છે. તામસી પ્રકૃતિના

માણસોનો તો સ્વભાવ જ હિંસા કરવાનો હોય છે. તેમના મનમાં અહિંસાવૃત્તિનાં દર્શન ક્વચિત્ જ થાય છે અને તે સ્વલ્પ કાળમાં વિલુપ્ત થાય છે. 'આસન અને મુદ્રા', બી.આ., પૃ.૬૭

□

(૭) 'હરિવાણી ટ્રસ્ટ'ને ઓક્ટોબર-નવેમ્બરમાં મળેલ દાન-ભેટ				-સંપાદક
ક્રમ	સર્વેશ્રી	નામ	ગામ	રકમ રૂ.
૧.	સદ્ગત	પિતાશ્રી લક્ષ્મીપ્રસાદ અમીનની પ્રથમ પુણ્યતિથિ નિમિત્તે હસ્તે મીનેષ અમીન પરિવાર (જ્ઞાનદાન)	અમદાવાદ	૧૧,૧૦૧/-
૨.	સદ્ગત	શ્રી નરેન્દ્રભાઈ કાંતિલાલ શાહના સ્મરણાર્થે હસ્તે હંસાબહેન એન. શાહ (પ્રથમ શ્રાદ્ધ)	અમદાવાદ	૧૧,૦૦૦/-
૩.	પૌત્ર	ચિ. નિશિલ જયેશભાઈ પટેલના જન્મ દિવસ નિમિત્તે હસ્તે દાદાશ્રી પૂનમભાઈ કે. પટેલ	અમેરિકા	૫,૦૦૦/-
૪.	સદ્ગત	માતુશ્રી ઈન્દુબહેનની સ્મૃતિમાં હસ્તે વીણાબહેન રસિકલાલ શાહ	અમદાવાદ	૨,૦૦૦/-
૫.	એક	સેવક	અમદાવાદ	૨,૦૦૦/-
૬.	શ્રી	ગૌરાંગ મરચન્ટ (લવાજમ ભેટ)	અમેરિકા	૧,૨૦૦/-
૭.	સુપુત્રીના	જન્મદિન નિમિત્તે હસ્તે વિણાબહેન દિનેશભાઈ	ન્યુ મુંબઈ	૧,૧૦૦/-
૮.	એક	સ્વજન	નરોડા	૧,૦૦૧/-
૯.	ડૉ.	રેણુકા શ્રીરામ સોની	અમદાવાદ	૧,૦૦૦/-
૧૦.	માનવ	કલ્યાણ ટ્રસ્ટ	અમદાવાદ	૧,૦૦૦/-
૧૧.	પૌત્રી	શ્રુતિના જન્મદિન નિમિત્તે હસ્તે બળવંતરાય એ. જોષી	અમદાવાદ	૫૦૧/-
૧૨.	કાંતિલાલ	એસ. શાહ (જન્મદિન ૨૫-૧૧ નિમિત્તે)	અમદાવાદ	૫૦૧/-
૧૩.	સ્વ.	માતુશ્રી લતાબહેનનું સિદ્ધપુર ખાતે અને સ્વ. પિતાશ્રી પ્રવીણચંદ્રનું ગયા ખાતે તર્પણક્રિયા નિમિત્તે હસ્તે કેતન અધ્વર્યુ	અમદાવાદ	૫૦૦/-
૧૪.	સ્વ.	પુષ્પાબહેન તથા સ્વ. કાનજીભાઈના સ્મરણાર્થે હસ્તે. સંધ્યાબહેન જોશી	સુરત	૫૦૦/-
૧૫.	શ્રીમતી	શર્મિષ્ઠા નિરંજન કડકીયા જન્મ દિવસ નિમિત્તે (૧૦-૧૧)	અમદાવાદ	૫૦૦/-
૧૬.	વી.	આર. ભટ્ટ	મુંબઈ	૩૦૧/-
૧૭.	ચૈતાલી	શરદકુમાર ડોક્ટર	સુરત	૩૦૦/-
૧૮.	પ્રવીણભાઈ	જયંતીલાલ મોદી	સુરત	૨૫૦/-
૧૯.	રાજેશ	ચંદ્રકાંત જોશી	સુરત	૨૫૧/-
૨૦.	કરિશ્મા	ભરતકુમાર ઠાકોર જન્મ દિવસ (૨૪-૧૦)	નરોડા	૨૫૧/-
૨૧.	પુશાલ	સી. પિત્તલીયા	અમદાવાદ	૧૫૧/-

ગીતાજીમાં તો 'સ્મૃતિ'ને ભગવાનની એક મુખ્ય શક્તિ - મુખ્ય નારી સ્વરૂપોમાંની એક ગણી છે. માનવીમાં જો સ્મૃતિ ન હોત તો એ કદી પોતાની જાતનો વિકાસ કરી શકત નહિ અને માનવ સંસ્કૃતિ કે માનવોની જુદી જુદી જાતની જુદી જુદી સંસ્કૃતિ જેવું કશું જ થાત નહિ. અનુભવોની પરંપરાથી જ માનવી આગળ વધે છે પણ તેનું કારણ એની સ્મરણશક્તિ છે.

અગ્નિમાં હાથ નાખવાથી દગાય છે એવો અનુભવ થયા પછી જો તેની સ્મૃતિ માનવીને ન રહેતી હોત તો પછી તેનામાં અને પતંગિયામાં કશો ફેર રહેત નહિ.

આ સ્મૃતિશક્તિ સાધકને પણ ઘણી મદદ કરે છે કેમ કે તેને તો ઈતર માનવી કરતાં વધારે કડવા-મીઠા અનુભવો થયા કરે છે. તેમાંથી અલબત્ત, જોકે તે પોતાની વિવેકશક્તિ અનુસાર જ ઓછોવત્તો સાર કાઢી શકે છે. તોપણ જો તે સારનો પણ સ્મૃતિશક્તિની મદદથી સદુપયોગ થઈ શકતો ન હોત તો તો એને દર વખતે નવો જ એકડો ઘૂંટવાનો આવત.

સંસ્કારો સંગ્રહી રાખવાની ક્રિયામાં પણ સ્મૃતિ મદદ કરે છે-જોકે સીધી રીતે નહિ. સંસ્કારોનો સંગ્રહ કરવાનું કામ મનની ગ્રહણશક્તિ કરે છે. સ્મૃતિ તો એ સંસ્કારોને ફરીથી જગાડવાનું કામ કરે છે. સૂતેલા સંસ્કારોને વિચારવાનું કે કલ્પનાચિત્રનું મૂર્તિમંત સ્વરૂપ આપવાનું કામ તે કરે છે. આથી, પડેલા સંસ્કાર સજ્જડ થઈ જાય છે અને તે રીતે સંસ્કારોના સંગ્રહકાર્યમાં તે સહાયરૂપ થાય છે.

તે ઉપરાંત, સંસ્કાર પહેલી વાર પડે ત્યારે પણ સ્મૃતિઓના ગ્રહણકાર્યમાં મદદ કરે છે. એક સંસ્કાર પડ્યો કે તરત સ્મૃતિ એ સંસ્કારની સાથે સંબંધ ધરાવતા બીજા કોઈ સંસ્કારને જગાડે છે અને તે રીતે પહેલા સંસ્કારને બીજા સંસ્કારની સાથે ચેતનાસાંકળે જોડે છે. એટલે પરિણામે પહેલો સંસ્કાર મનમાં દઢ રીતે ઠસી જાય છે. કેટલાક સંસ્કારો મનમાં અજાગૃત વિસ્તારમાં ઊતરી જાય તોપણ પેલી ચેતનાસાંકળથી જોડાયેલો અને તેથી પ્રાણવાન હોવાથી તે સંસ્કાર આપોઆપ અનુકૂળ તક મળતાં, ઉપર તરી આવે છે અને વિચાર, લાગણી વગેરે રૂપે પરિણામ પામે છે. વર્ષો પછી એકાએક અમુક સંસ્કાર જાગે છે, એ તો આપણા સૌ કોઈના અનુભવની વાત છે. તે જાગી શકે છે, કેમ કે તે સ્મૃતિશક્તિથી કોઈ બીજા સંસ્કાર સાથે સંકળાયેલો છે. અને સ્મૃતિશક્તિનો ઉપયોગ એ સંસ્કારના ફરીથી ઊઠવામાં પણ હોય જ એ તો દેખીતું છે. આમ, સ્મૃતિ, સંસ્કારને ઠસાવવામાં અને ફરી જાગ્રત કરવામાં એમ બંને ક્રિયામાં ઘણી સહાય કરે છે.

સ્મૃતિશક્તિ આપીને માનવી ઉપર ભગવાને એક અમૂલ્ય ઉપકાર કર્યો છે, પણ શક્તિમાત્રની માફક સ્મૃતિનો પણ દુરુપયોગ કરવાનું માણસ ચૂક્યો નથી. દુનિયા જેને લીધે દુઃખમાં ડૂબેલી રહે છે, એ કારણોમાં પણ સ્મૃતિ એક મુખ્ય કારણ છે. આજે જગતમાં જે ભયંકર સંહાર ચાલી રહ્યો છે અને વેરઝેરનાં વૃક્ષો ફૂલીફાલી ઊઠ્યાં છે, તેનું એક કારણ સાચા કે માનેલા નુકસાનની સ્મૃતિ જ છે.

માનવીની વેરવૃત્તિને સ્મરણશક્તિનું પોષણ ન હોત, તો તે બાળક જેવી ક્ષણજીવી લડાઈ જ ઊભી કરી શકત. ગૃહજીવનના ક્લેશમાં પણ આ જ સ્મરણશક્તિ કેટલો બધો ભાગ ભજવે છે ! તેથી તો અંગ્રેજીમાં ‘ભૂલી જાવ અને ક્ષમા આપો’ એવું ઉપદેશવાક્ય ઉદ્ભવ્યું છે.

એટલે જ સાધકે સ્મૃતિનો બહુ વિવેકપૂર્વક ઉપયોગ કરવાનો છે. સ્મૃતિ ભારે શક્તિ છે, પણ વરાળ કે વિદ્યુત્ જેવી શક્તિની માફક તેનું પણ યોગ્ય નિયંત્રણ કર્યું હોય તો જ ઉપયોગી થાય. હૃદય અને બુદ્ધિના કેટલાક ઉદાત્ત ગુણોના નિયમથી જ સ્મૃતિ સાધકને સહાયકારક થાય. સ્મૃતિ તો સાધક-બાધક બધા સંસ્કારોને પ્રાણવાન કરી શકે છે. એટલે જ સાધકે કેટલાકને પોષવાના છે અને બીજાને મારવાના છે. આ ક્રિયા-પ્રક્રિયામાં અને એનું પરિણામ આણવામાં સાધકનો દમ નીકળી જાય છે. જેમ દાઢમાં ભરાઈ ગયેલા કોઈ પણ કણને બહાર કાઢી નાખે ત્યારે જ જીવને જંપ વળે છે, તેવી રીતે હાનિકારક સંસ્કારને સ્મૃતિની મદદથી ઊંડા જતા અટકાવવાની અથવા પડેલા સંસ્કારોને તાજા થતા અટકાવવાની ટેવ મનને પડી શકે છે.

કેટલાક અધોગામી સંસ્કાર મન ઝટ ગ્રહણ કરી લે છે. એ વખતે સાધકે જાગૃત રહીને તટસ્થતા જાળવીને, સ્મૃતિની મદદથી બીજી જાતના ઊર્ધ્વગામી સંસ્કાર પડે એવી વાતચીત કે પ્રસંગ સમયે સમજણપૂર્વક નામજપ, પ્રાર્થના કે ગુરુસ્મરણ કે એવું કોઈ સાધન કરીને પેલા સંસ્કારને અટકાવવા મથવું રહે છે.

કોઈ તરફથી પોતાનું અહિત થતું દેખાય ત્યારે કાં તો ઉદારતા કે અહિત કરનારના બીજા સદ્ગુણોના, અને શુભ હેતુનું આરોપણ કરવું રહે. પડેલી ટેવથી

જુદી જાતના સંસ્કારો જગાડવાની શક્તિ મેળવવી એ જ સાધનાનું એક અંગ છે.

પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધીજી ગમે તેવાને પણ નિરાશ કરી નાખે એવા વાતાવરણમાં અદમ્ય, ઉલ્લાસ, શ્રદ્ધા, હિંમત તથા આત્મવિશ્વાસ રાખે છે. (આ પત્ર સને ૧૯૪૪નો છે. સં.) સત્યાગ્રહીને તો હાર હોય જ નહિ’ અવા વિચાર કે એવા અનુભવની સ્મૃતિની મદદ પોતે લેતા હોય છે, ‘સજાતીય’ ભાવો, વિચારો વગેરે જગાડવાની, સ્મૃતિની મદદથી, ટેવ પાડી ત્યારે જ આવું તેમના સ્વભાવમાં પરિવર્તન થયું.

ભૂતકાળને વર્તમાનમાં જીવંત કરવાની સ્મૃતિમાં જે શક્તિ છે તેથી પણ લાભ-હાનિ બંને થાય છે. પ્રેરણાત્મક અને પ્રોત્સાહક વિચારોને જીવંત રાખવા મથવું જોઈએ. એ સાધનાની એક રીત છે.

લાગણી કે ભાવનાવાળાં સંસ્મરણોમાં ભરાઈ પડવાનો સાધક માટે સોળેસોળ આના સંભવ રહે છે. તેવે વખતે ખાસ ચેતતા રહી તટસ્થતા જાળવવાની રહે છે પણ જગત સાથે પોતાને કશી લેવા દેવા નથી એવી ‘જડભરત’ પ્રકારની વૃત્તિ રાખવાની નથી. એવી બેપરવાઈ નહિ પણ ભગવદ્ભાવમાં મદદ કરે એવી પ્રેમભીની અનાસક્તિ કેળવવાની છે.

... સ્મૃતિ એ સાધન પણ છે ને સિદ્ધિ પણ છે. સૌથી ઉત્તમ સ્મૃતિ અથવા વિકાસનું છેલ્લું પગથિયું તો અલબત્ત સતત નિરંતર-સદાયની ભગવત્સ્મૃતિ - ભગવદ્ભાવમાં જ રહેવાનો પડી ગયેલો સ્વભાવ.

□

‘જીવન સંદેશ’, બી.આ., પૃ.૩૧૫ (સંકલન)

(૧૦) ચરણકમળની આસક્તિ :

શ્રીમોટા

કુંભકોણમ્, તા. ૨૯-૩-'૧૯૫૧

આપણો પ્રાણ અનેક સ્થળોમાં, અરે ! સ્થળોમાં શાને ? કંઈ કંઈ જીવમાં રાગ, મોહ. મમતા, આસક્તિમાં સ્થૂળ રીતે નહિ તો સૂક્ષ્મ રીતે લપટાઈ પણ જાય છે. આપણો જીવ ક્યાં ક્યાં સૂક્ષ્મ લપટાયો છે તે જાણવાની એક રીત એવી છે કે એકની એક બાબતના જેના જેના વિચારો વારંવાર આવ્યા કરે, તેમાં તેમાં જીવ લપટાયેલો છે, એમ સમજવું.

જીવનવિકાસ કાજે જ્ઞાનભાન સાથે કોઈ સંતાત્મામાં ખૂબ લાગણી જન્મતી હોય તો તેને આસક્તિ ન ગણાય. જેવા પ્રકારના વિષયમાં મન ચોંટે છે તેવા પ્રકારનું મન બને છે. જેવા પ્રકારનો રાગ તેવા પ્રકારનું મનન ચિંતવન. જો આપણું મનન ચિંતવન ઊંચા પ્રકારનું થતું હોય તો તેવા પ્રકારનો રાગ જીવનને ઊંચે લઈ જાય છે.

ઘણા સંત ભક્તોએ ભગવાનને એનાં ચરણકમળમાં, હૃદયથી આસક્ત બનવા કાજે, પ્રાર્થના કરેલી છે, 'ચરણકમળની આસક્તિ' એ તો વૈષ્ણવ સંપ્રદાયની એક લાક્ષણિક સાધના છે. એવા ઉચ્ચ પ્રકારની 'આસક્તિ' એ તો ત્યાં આસક્તિ શબ્દ છે એટલું જ માત્ર, બાકી આસક્તિનો જે પ્રચલિત અર્થ છે તે ત્યાં ગણવાનો નથી.

આસક્ત એટલે ચોંટી ગયેલું. મન, લાગણી, વૃત્તિ, આદિ કાં તો જીવ સ્વભાવના વિષયમાં ચોંટી જાય કે આત્માના વિષયમાં ચોંટી જાય. હવે જો કોઈ સંતાત્મામાં જીવતીજાગતી જ્ઞાનપૂર્વકની ભાવના ને લાગણી જન્મે ને તેમાં આસક્તિ પામે તો આપણું મન પણ તેવા પ્રકારનું બને.

આપણાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ ને અહંકાર તેમાં ખરેખરી રીતે પૂરેપૂરાં આસક્તિ પામ્યા છે કે કેમ, તે આપણે સમતા ને તટસ્થાપૂર્વક સમજી લેવું

રહે. નહિતર તો અજ્ઞાનમાં ને ભ્રમણામાં આપણે પડી જઈશું. બીજું એમાં એ સમજવાનું છે કે જેનામાં મન, વૃત્તિ વગેરે આસક્તિ પામે તે ખરેખરા સંતાત્મા છે કે કેમ તે પણ હૃદયથી જાણવાનું રહે.

સંતાત્માની આપણને શી પરખ હોય ! પરંતુ જેના વિશે આપણા મનમાં સંપૂર્ણ ખાતરી ને ભરોંસો ને જેના વિશે શ્રદ્ધાવિશ્વાસ પૂરેપૂરાં પાકાં થયેલાં હોય ને જેની બાબતમાં મન કશી સગડગ ન અનુભવતું હોય અને તેનાથી કરીને આપણે સતત ઊર્ધ્વગામી થયા કરતાં હોઈએ, અને રહ્યા કરતાં હોઈએ અને આપણાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ ને અહમ્ જીવનના ધ્યેયના ચિંતનમાં સતત રચનાત્મકપણે વહ્યા કરતાં હોય તો તેવો જીવાત્મા જગતના ઈતર જનોના ખ્યાલમાં ભલે ન હોય, ખ્યાતિમાં ન હોય, કે બીજા કોઈ તેને સંતાત્મા ન ગણી શકતાં હોય પણ આપણે મન તો તે જરૂર સંતાત્મા છે. □

'જીવન મંડાણ', બી.આ., પૃ.૧૨૮

મગફળીના કુલ ઉત્પાદન પૈકી ૩૦ ટકા ઉત્પાદન ગુજરાતમાં થાય છે

દેશમાં મગફળીના કુલ ઉત્પાદનમાં ગુજરાત ૩૦ ટકા ઉત્પાદન કરે છે. દેશના કુલ ઉત્પાદનમાં દિવેલાનું ૮૦ ટકા ઉત્પાદન ગુજરાતમાં થાય છે.

જીરુંના ઉત્પાદનમાં ગુજરાત સમગ્ર વિશ્વમાં પ્રથમ નંબરે છે. વિશ્વમાં ડુંગળી ઉત્પાદકતામાં ગુજરાત અગ્રેસર છે. દેશના ડુંગળીના ૮૦ ટકા ડીહાઈડ્રેશન યુનિટ ગુજરાતમાં આવેલાં છે. કપાસ ક્ષેત્રે દેશના કુલ ઉત્પાદનમાં ગુજરાતનો ૩૩ ટકા ફાળો છે.

'ગ્રામ ગર્જના' તા. ૧૫-૧૦-૨૦૧૩માંથી સાભાર

(... આ બધાં ભજનો, જેને હું જોડકણાં કહું છું તેને કાવ્ય નથી કહેતો અને જે કહું છું તે સાચેસાચ કહું છું- બને તેટલી સરળ ભાષામાં મેં લખેલાં છે. અભણ માણસ પણ તે સમજી શકે એવી ભાષામાં લખેલાં છે. શ્રીમોટા

જીવનમાં કેટલો મોટો સ્વભાવ ભાગ ભજવે છે !
સ્વભાવ મિત્ર ને શત્રુ જીવનમાં શો ઉભય તે છે !

જીવનમાંનો પડેલો જે સ્વભાવ પ્રકૃતિ રીતનો,
કદી ના એની મેળે કંઈ જીવનથી જતો જ રહેવાનો.

સ્વભાવ પ્રકૃતિ સાથે થયેલો એકરૂપ જ જે,
કશી શક્તિ જ બદલાવા ન એને કોઈનામાં છે.

પ્રકૃતિ તે જરા સરખું કશું નમતું ન જોખે છે,
જબરજસ્ત લડત કેવી પ્રકૃતિએ દીધેલી છે !

દરદ મુજ મટાડવા કાજે અનેક વૈદ મળિયા છે,
છતાં અંતે મહામહેનત થકી હરિ ગુરુ મળેલા છે.

કૃપા સહાય વિના જીવન હરિના ભાવમાં ટકવું
-કદાપિ શક્ય તે ના છે, બધું બળ તે કૃપાનું છે.

મુસીબત, વિઘ્ન, મુશ્કેલી જીવનમાં આવતાં તેને
-જીવન વિકાસનાં પગલાં તરીકે તે સ્વીકારી છે.

શું સાંસારિક વ્યવહાર કઠણ, મુશ્કેલ, કપરો છે !
અણીશુદ્ધ પૂરેપૂરા નીકળવું બહાર અઘરું છે.

બધાં વંઠેલ કેવાં છે મનાદિ તે જીવન વિશે,
કહીનાં કહી જ રખડે છે, ઠરેલાં તે ન રહેતાં છે.

ભટકતાં ખૂબ રહેવાની પડી ટેવ મનાદિને,
ખીલે તેથી ચરણકેરા હરિ મદદે જ બાંધ્યાં છે.

હરિનો ભાવ જીવનમાં નિરંતરનો થતા રહેતાં,
પ્રકૃતિના વલણમાંથી છૂટાં મેળે થયેલાં શાં !

મનાદિ સંકળાયેલાં શરીર આધારની સાથે,
શરીરની સૌ હકીકતની મનાદિને ખબર રહે છે.

મનાદિ ઊર્ધ્વ ચેતનની ભૂમિકા સૂક્ષ્મની સાથે
-શું પાછાં સંકળાયેલાં ! ઉભયની શી ખબર એને !

ખરેખર જીવદશામાં તો શું દ્વંદ્વ ગુણ રહેલાં છે !
પરંતુ ભાવમાં તેનું ન કંઈ નામનિશાન જ છે.

જીવનમાં સૌ થતાં કર્મો સમર્પણ ભાવ અંજલિનાં,
હૃદય ભક્તિતણાં પુષ્પો સમર્પાતાં હરિપદમાં.

બધું જે તે થતી વેળા હૃદયમાં ભાવ હરિનો તે,
રહે છે ચેતનાત્મક જો, થતાં તે કર્મ યજ્ઞ જ છે.

પીડાકારી શરીરનાં તે બધાં શાં દર્દ ભારે છે !
હરિમાં દિલ હોવાથી સહન હરિ સૌ કરાવે છે.

સહનશક્તિની મર્યાદા શરીરની જે જીવનમાં છે,
વટાવી હદ, સીમાડાને શું ઓળંગી ગયેલી છે !

ગુરુ આજ્ઞા શરીરમાં જ્યાં અસહ્ય વેદના નીચે,
શરીરનો અંત કરી દેવા હુકમ એવો મળેલો છે.

અમારું કોઈ પણ કર્મ હરિની સભાનતા વિના
-કદી પણ ના થવાનું છે, જીવન છે પ્રેમભક્તિમાં.

જીવનની સૌ અશુદ્ધિઓ ચરણકમળે જ ધરવાથી,
અશુદ્ધિ તે બધી કેવી જતાં લાગી જ નીતરતી !

‘બધા ઉપાયમાં શ્રેષ્ઠ ખરો ઉપાય શ્રીહરિ છે’,
હૃદય નિશ્ચય થવાથી તે હરિ શરણે ટકાયું છે.

ખૂલી હોવા છતાં આંખો બધાં શાં આંધળા ભટકે !
બધા સંસારી કોઈને કશાની ના ગતાગમ છે.

પડી પોતાની કોઈને કશી સંસારમાં ના કેં,
હરિને યાદ કરવાની ન હુરસદ કોઈને પણ છે.

‘જીવન ઘડતર’, પ્ર.આ.માંથી સાભાર. સંકલન : □

અધ્યાત્મ શબ્દ પરથી આધ્યાત્મિક શબ્દ બન્યો છે. અધ્યાત્મ એટલે આત્મા કે પરમતત્ત્વ તરફ વળવાની પ્રક્રિયા. જે લોકોના જીવનમાં અધ્યાત્મ વણાયેલું છે તે લોકોને આપણે આધ્યાત્મિક કહીએ છીએ. આધ્યાત્મિક જીવન જીવતી પ્રત્યેક વ્યક્તિના જીવનમાં જે જે ગુણો આપણને જોવા મળે છે તે જોઈએ :-

૧. શ્રદ્ધા :- ભવાની અષ્ટકના શ્લોકનો અર્થ : 'એ દેવી જે શ્રદ્ધારૂપે દરેક પ્રાણીમાત્રમાં રહેલી છે તેને નમસ્કાર હો.' ઈશશ્રદ્ધા અને આત્મશ્રદ્ધા. આ બે પ્રકારની શ્રદ્ધામાંથી આત્મશ્રદ્ધા ચઢિયાતી છે. વળી શ્રદ્ધાવાળી વ્યક્તિ જ સાચા જ્ઞાનની અધિકારી બની શકે છે.

૨. શરણાગતિ :- પરમાત્મા પર શ્રદ્ધા હોય તો શરણાગતિભાવ આપોઆપ પ્રગટે છે. હું હરિનો, હરિ છે મમરક્ષક, હરિ કરે મમ હિતનું એ વિશ્વાસ બદલાય નહિ.

૩. સબૂરી :- ધીરજનાં ફળ મીઠાં. ઉતાવળા સો બાવરા, ધીરા સો ગંભીર. ધૈર્યથી કાર્યમાં સફળતા મળે, મળે ને મળે જ.

૪. આધ્યાત્મિક વ્યક્તિ સ્વાધ્યાયી હોવાથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. આધ્યાત્મિક ગ્રંથો વાંચે છે અને શ્રવણ પણ કરે છે. સ્વાધ્યાય પ્રવચનભ્યાં ન પ્રમદિતવ્યં । સ્વાધ્યાય અને શ્રવણમાં આળસ કરતી નથી.

૫. કર્મ :- જ્ઞાન મેળવ્યા બાદ ધાર્મિક વ્યક્તિ કર્મ પણ કરે છે. એ પણ સત્કર્મ. પૂ. શ્રી રંગઅવધૂતજી કહેતા કે સત્કર્મ સ્વયં એક આશીર્વાદ છે.

૬. ઉપાસના :- આધ્યાત્મિક વ્યક્તિ બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં જપ ધ્યાન કરે છે. સ્તોત્ર, ચાલીસા અને અન્ય પાઠ કરે છે. દા.ત., આત્મષ્ટકં.

૭. જ્ઞાન, કર્મ અને ઉપાસનાવાળી વ્યક્તિ સદાચારી હોય છે. સદાચાર અને સ્વાસ્થ્યને ધનિષ્ઠ સંબંધ છે. સદાચારી વ્યક્તિ મૈત્રી, કરુણા, પ્રેમ અને પ્રસન્નતાના ભાવોથી સભર હોય છે. જલારામબાપાની જેમ 'દેખત સબ મેં રામ' આ દૃષ્ટિ હોય છે.

આધ્યાત્મિક વ્યક્તિ ભક્તિ સંગીતમાં રસ ધરાવનારી હોય છે. નવધા ભક્તિમાં કીર્તન મુખ્ય છે. કીર્તનથી પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનો વિકાસ થાય છે. હૃદયમાં તેનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. પૂ. રંગ અવધૂતજીના સરખેજ મંદિરમાં ભીતસૂત્ર છે. 'ભક્તિ દંભ વિના ભાવં'- તેથી ભાવ વગરની ભક્તિ દંભ છે. ભક્તિમાં ભાવ ભળે, એ જરૂરી છે. ભગવાન નારદજીને કહે છે :

'નાહં વસામિ વૈકુંઠે, ન ચ યોગીનાં હૃદયે,
મદ્ભક્તા યત્ર ગાયન્તે તત્ર તિષ્ઠામિ નારદ ।
હે નારદ, હું વૈકુંઠમાં વસતો નથી, યોગીઓનાં હૃદયમાં પણ નહિ, પરંતુ મારા ભક્તો જ્યાં મારું નામ સંકીર્તન કરે છે ત્યાં હું વસું છું. આટલા ગુણો કેળવાય તો નિર્ભયતા (બધા ગુણોની લીડર) તો આવે જ-

જીવ, તું શીદને ચિંતા કરે, કૃષ્ણને કરવું હોય તે કરે - આ ખુમારી છે.

આપણી જાતને તપાસીને આધ્યાત્મિક જીવન જીવવાનો સંકલ્પ કરીએ અને મોક્ષ માર્ગે પ્રયાણ કરીએ.

□

વસંતઋતુ ઉત્સવનું પ્રતીક છે. ફૂલ ખીલે છે. પક્ષી ગાય છે. રંગો અને ગીતોથી આખું વાતાવરણ છવાઈ જાય છે ચારેબાજુ ઉલ્લાસ છે. જેમ બહાર વસંત આવે છે, એ જ રીતે ભીતરમાં પણ વસંત ઘટે છે. અને જેમ બહાર પાનખર હોય છે, તેમ ભીતરમાં પણ પાનખર ઘટે છે.

આ બેમાં ફરક એટલો છે કે બહારની વસંત અને પાનખર ઋતુઓ એક નિયત ક્રમમાં આવે છે. પરંતુ ભીતરની વસંત અને પાનખર ક્રમબદ્ધ નથી. તમને જે ઋતુ જોઈતી હોય તે તમે પસંદ કરી શકો છો. ભીતર વસંત ઘટે કે પાનખર એ તમારી પસંદગી છે, તમારી સ્વતંત્રતા છે. અને બીજો ફરક એ છે કે બહારની વસંત આવે છે ને જાય છે, સદા ટકતી નથી, પરંતુ ભીતરની વસંત જો તમારી તૈયારી હોય તો સદા રહે છે. ભીતર વસંત હોવી કે પાનખર એ તમારી ઉપર નિર્ભર છે.

દુર્ભાગ્યની વાત એ છે કે આપણે પાનખરની જ પસંદગી કરીએ છીએ. પાનખરમાં જરૂર કોઈ લાભ હોવો જોઈએ નહીં તો લોકો એની પસંદગી કેમ કરે ? એક જ લાભ છે - અહંકારનું બચવું ! સુખ, શાંતિ સલામતી, શુદ્ધિ બધું જ ખરી પડે છે. એક અહંકાર બચે છે. ન ફૂલ, ન પક્ષી, ન રંગ, ન ગીત - માત્ર સુકું ઠૂંઠું. અહંકારની લાલચના કારણે જીવ પાનખરની પસંદગી કરે છે અને દુઃખી થાય છે.

જો તે અહંકારને પ્રભુનાં ચરણોમાં સમર્પિત કરી દે, તો તે ભીતર વસંતનો અનુભવ કરે. બધી ચિંતાઓ, વ્યથાઓ, વિપદાઓ ચાલ્યા જાય. જે ઊર્જા તમારી ભીતર દુઃખના કાંટા પ્રગટ કરતી હતી તે જ ઊર્જા તમારી ભીતર ફૂલ પ્રગટ કરશે. ઊર્જા તો

એક જ છે. નિર્ણય તમારે કરવાનો છે. જે પાનખરમાં જીવવાનો નિર્ણય કરે છે તે સંસારી છે અને જે વસંતમાં જીવવાનો નિર્ણય કરે છે તે સાધક છે.

જેમણે પોતાનો અહંકાર પરમાત્માને અર્પણ કરી ભીતર વસંત ઉત્પન્ન કરી છે, તેઓ તો ઉત્સવપૂર્ણ હોય છે. તેઓ ખીલે છે, ગાય છે, નાચે છે. જેઓને વસંત ઉપલબ્ધ થઈ જાય છે, તેઓ વસંતને અન્યમાં વહેંચે છે. તેમની ઉપસ્થિતિથી જ જાણે વસંતનું વાતાવરણ ઊભું થાય છે. એવા પુરુષોનો સત્સંગ જ વસંતોત્સવ હોય છે. તેઓ જ્યાં જાય ત્યાં ઉત્સવનું વાતાવરણ ઊભું થઈ જાય છે. આવા વાતાવરણમાં અન્ય જીવની ચેતનાનો વિકાસ થવા લાગે છે, તેની ચિત્તવૃત્તિ પ્રસન્નતાથી નાચવા લાગે છે. તે શાંત અને આનંદિત થતો જાય છે. પરમની સન્મુખ થતો જાય છે અને આત્મજ્ઞાન પામી કાયમી વસંત પ્રગટાવી શકે છે.

આ મનુષ્ય દેહ અને પરમાર્થને અનુકૂળ એવા યોગ સંપ્રાપ્ત થયા એટલે કે વસંત ઋતુ આવી. અથવા તો આ જીવન એ વસંતની વેળા છે, સૌભાગ્યનો અવસર છે. આવો અવસર હોવા છતાં તું દુઃખી કેમ છે ? હજી સૂતો કેમ છે ? જાગવાની ઘડી આવી. સૂરજ ઊગી ચૂક્યો છે અને છતાં હજી તું સૂતો છે ! હજી તેં પરમાત્માને નિમંત્રણ નથી આપ્યું. ટૂંક સમયમાં આ વસંત તો ચાલી જશે. આ વસંત સદા નથી રહેવાની. આ જીવન, આ સંજોગો પણ સદા નથી રહેવાના. આ ક્ષણભંગુર જીવનને પ્રભુનો પોકાર બનાવી દો, પ્રભુ તરફની યાત્રા બનાવી દો તો તમે એવી વસંતમાં પહોંચી જશો કે જે આવે તો છે પણ જતી નથી. અધ્યાત્મનાં

ફૂલ ખીલી જાય છે, જે મૂરઝાતાં નથી. આ બહારની વસંત તો થોડો સમય રહેશે. તેનો સદુપયોગ કરી પરમ વસંતને ઉપલબ્ધ થઈ જાઓ !

તમે તમારા અંતરના સિંહાસન પર ક્ષુદ્ર વાસનાને બેસાડી છે. હવે હૃદયના સિંહાસન પર પરમાત્માની ભક્તિને બેસાડો. અત્યાર સુધી તમે ધન અને પદના મદમાં રહ્યા છો, હવે પ્રભુભક્તિમાં મસ્ત રહો. જેટલો શ્રમ તમે સંસારને માટે કરી રહ્યા છો એટલો શ્રમ જો તમે સાચી દિશામાં કરો તો તમે પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરી શકો.

માત્ર દિશા બદલવાની છે. આ જ પગ તમને પહોંચાડશે. તમે ખોટા નથી. તમારી દિશા ખોટી છે. તમારે બદલાવાનું નથી. માત્ર દિશાને બદલવાની છે. કોઈ માણસને તરસ લાગી હોય, પાણીની ઈચ્છાથી તે નદી તરફ જવા ઈચ્છતો હોય, એ માટે તે ચાલી પણ રહ્યો હોય, પરંતુ જો તે નદી તરફ જવાને બદલે બજાર તરફ જાય તો શું થાય ? ધ્યાસ ખોટી નથી, પાણીની ઈચ્છા ખોટી નથી, પગનો શ્રમ પણ ખોટો નથી, પરંતુ દિશા ખોટી હોવાના કારણે તે અતૃપ્ત જ રહે છે. તમે જે શોધી રહ્યા છો એ એટલું બધું વિરાટ છે કે તમે જ્યાં શોધી રહ્યા છો એ સ્થળે તમને મળશે નહીં. તમે પત્નીમાં, પતિમાં, પરિવારમાં તમારી શોધમાં વારંવાર વિફળતા અને વિષાદ મળવા છતાં કેમ તમે ત્યાં ને ત્યાં જ શોધી રહ્યા છો ?

તમે માંગી રહ્યા છો સ્વાધીન અને શાશ્વત સુખ. પત્ની કે પરિવાર એ આપી શકે નહીં અને તમે તેની પર નારાજ થાઓ છો. પણ એમાં એમનો શું વાંક ? તમારી માંગ જ એટલી મોટી છે. જાણે કે ઘડામાં તમે સાગર શોધવા નીકળ્યા હોવ ! પુત્ર-પરિવારમાં તમે પરમને શોધવા નીકળ્યા પણ તમને

તે ત્યાં ન મળે એમાં તેમનો શો વાંક ? તેમના પ્રતિ તમારી નારાજગી છે. પણ વાંક છે તમારી અજ્ઞાનતાનો. એ અજ્ઞાનતાના કારણે પરના માલિક બનવાની તમારી ચેષ્ટા અને ધાર્યું ન મળવાથી પર પ્રત્યે ફરિયાદ... આ છે તમારું જીવન !

જીવ અજ્ઞાનતાના કારણે વસ્તુઓમાં અને વ્યક્તિઓમાં સુખની કલ્પના કરે છે. અને તેના સંગ્રહની ઈચ્છા કરે છે. તેના પ્રત્યે માલિકીપણાનો Possessiveness નો ભાવ જાગે છે. આવું વલણ એક પ્રકારની હિંસા જ છે. માલિકીપણું એ હિંસા છે. હિંસા કર્યા વિના કોઈના માલિક બની શકાતું નથી. કોઈને ગુલામ બનાવ્યા વિના માલિક બની શકાતું નથી.

અન્યમાંથી સુખ મેળવવાની ઈચ્છા ત્યારે જ સફળ થાય કે જ્યારે તે તમારી ઈચ્છા મુજબ વર્તે. તમે તો જ તેનામાંથી સુખ લઈ શકો, જો તે તમારા અભિપ્રાય પ્રમાણે વિચારે, બોલે ને વર્તે.

આ જ તો ફરક છે વાસના અને પ્રેમમાં. જો તમે કોઈ વ્યક્તિ પાસેથી કંઈક મેળવવાની ઈચ્છા રાખતા હોવ તમારી એ લાગણી પ્રેમ નથી પણ વાસના છે. વાસનાનો અર્થ છે કઈ રીતે તે વ્યક્તિને મારા સુખ માટે ઉપયોગમાં લઉં. વાસના, તે વ્યક્તિને તમારા સુખનું સાધન બનાવી દે છે.

વાસના હોય ત્યારે ચેતનવંતા પદાર્થોને તમે જડ બનાવો છો. વ્યક્તિ ઉપર માલિકી સ્થાપી તેને વસ્તુ બનાવી દો છો. પછી એ વ્યક્તિ કે વસ્તુ તરફથી તમે આનંદ ન પામો એટલે તમારી અંદર ફરિયાદનો ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. અને એ કટુતા ફૂલેશ કંકાસમાં પરિણમે છે. સરવાળે વસંતના બદલે પાનખરમાં જીવન પસાર કરો છો. □

‘વચનામૃત’ પત્રાંક-૯૩૫, શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમ, મોહનગઢ, ધરમપુર, જિ. વલસાડ-૩૯૬૦૫૦

હું સર્વવ્યાપક છું.

સ્વર્ગ, પૃથ્વી, ભૂમિ, હવા બધે સ્થળે હું હાજર છું.

... મારા ભક્ત ઉપર ક્રોધ કર્યાની મને ખબર જ નથી.

સાગર નદીને આવતી પાછી વાળે અગર માતા પોતાના

બાળકને લાત મારે એ સંભવિત બને તો જ હું મારા

ભક્તોના કલ્યાણ પ્રત્યે બેપરવા બની શકું.

હું તો મારા ભક્તનો દાસ છું. તેઓ મને બોલાવે કે

તરત જ હું હાજર થઈ તેમના પડખે જ ઊભો રહું છું.

હું તો સદાય તેમનો પ્રેમ ઝંખું છું.

- શ્રીસાંઈબાબા

'શ્રીસાંઈ સત્ ચરિત્ર', પાંચમી આવૃત્તિ, પૃ. ૧૧૫

HARIBHAV DECEMBER - 2013

Regd. under RNI No. 65683/96 & Permitted to Post at AHD PSO
on 10th of every month under Postal Reg. No. GAMC/1208 / 2012-2014
issued by SSP AHD valid upto 31-12-2014
Licence to Post without Perpayment of postage No. CPMG/GJ/91/2012-2014
valid upto 30-6-2014

આપણા મનમાં પસાર થતા અનેક વિચારો,
આપણામાં ઉદ્ભવતી અનેક વૃત્તિઓ,
આપણું જેનીતેની સાથેનું યદ્વાતદ્વા વર્તન,
અને
આપણા ચિત્તના સંસ્કારો, આપણા આગ્રહો,
આપણી ટેવો-માન્યતાઓ વગેરે બધું
જ્યાં લગી
મનમાં ડોકાયા કરતું હોય
ત્યાં લગી
આપણાથી કદી પણ એમ ન કહેવાય
કે
'એ બધું ભગવાન કરાવે છે.'

- શ્રીમોટા

'જીવન સંદેશ', બી. આ., પૃ. ૮૫

Printed and Published by **Prabhudas Jani**, on behalf of ' **HARIWANI TRUST**'
11, Dada Rokadnath Society, Ahmedabad - 380 007,
Printed at **Sahitya Mudranalaya Pvt. Ltd.** Ahmedabad - 380 022.
Phone : 079- 25469101/2
Published at Ahmedabad. Editor : **Prabhudas Jani.**
E-mail : **harivanitrust@yahoo.com**

Designer : Mayur Jani / Mobile : 9428404443 / E-mail : janimj@yahoo.com